

Araştırma Makalesi/Research Article

TANZİMAT DÖNEMİ'NDE BİGA SANCAĞI KAZALARINDA
KIPTİYAN CİZYESİ*

THE GYPYS JIZJA IN THE KAZAS OF BİGA SANJAK IN THE TANZİMAT
PERIOD

BEHÇET LOKLAR**

Geliş Tarihi: 14 Mayıs 2024
(Received)

Kabul Tarihi: 27 Haziran 2024
(Accepted)

ÖZ: Kıptilerin şer'i bir vergi olan ve Gayrimüslimlerden alınması lazım gelen cizye vergisine tabi tutulmaları, karmaşık bir tarihsel problematik olarak görülmektedir. Osmanlılardan önce Kıptilerin ehl-i kitap olarak değerlendirip değerlendirilemeyecekleri hukukî olarak tam bir cevap bulamamıştır. Osmanlılar bu durumu pragmatik bir şekilde değerlendirebilmiş ve ister Müslüman olarak görülsün, isterse de görülmesinler Kıptilerden cizye vergisi kadimden olageldiği gibi Tanzimat döneminde de alınmıştır.

Tanzimat döneminde Biga Sancağının her bir kazasında Kıpti nüfus bulunmaktaydı ve bunların her biri istisnasız Müslüman ismi taşımaktaydı. Biga Sancağı Kıptileri, çeşitli usullerle cizye vergisini ödemişlerdir. Vergi toplanma sürecinde kendileri için müstakil cizye defterleri oluşturulmuş ve bu şekilde kayıt altına alınmışlardır. Bu çalışmamızda, Tanzimat döneminde Biga Sancağı kazalarında yaşayan Kıptiler için hazırlanan cizye defterleri ana araştırma grubunu oluşturmaktadır. Biga Sancağı kazaları arasında cizyenin toplanma yöntemleri, verginin miktarları ve Kıptiler arasında dağılımı bu makalede üzerinde durulan konulardır. Kıptilerin kaza içerisindeki sosyal ve ekonomik durumları, meslekî uğraşları, vergi tahakkuk ettirilen kişilerin özel durumları cizye defterleri üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Verginin toplanması sürecinde uygulanan değişikliklere Kıptilerin verdikleri tepkiler ve yaşanan sorunlar çalışmada ayrıca üzerinde durulan konular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Cizye, Çingene, Kıptiyan, Tanzimat.

ABSTRACT The imposition of the jizya tax on the Gypys, a sharia tax that must be levied on non-Muslims, is a pivotal historical issue. The Ottomans, unlike their predecessors, could pragmatically address the question of whether the Gypys could be considered a People of the

* Bu araştırma makalesi, çeşitli eklemeler ve konu çerçevesinde yapılan değişiklikler ile yazarın yüksek lisans tezinden türetilmiştir: Behçet Loklar, *Tanzimat Dönemi'nde Biga Sancağı'nda Cizye Rejimi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2012.

** Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Balkan Tarihi Anabilim Dalı, Edirne, E-posta: behcetlokklar@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0823-8577.

Book (ehl-i kitap). Consequently, the jizya tax was levied on Gypys, regardless of their religious status, as was the norm in the Ottoman period.

During the Tanzimat period, there was a Gypsy population in each kaza of the Sanjak of Biga, and each bore a Muslim name without exception. The Gypys of the Sanjak of Biga paid the jizya tax in various ways. During the tax collection process, separate jizya registers were kept for them and recorded in this way. This study's leading research group consists of the jizya books prepared for the Gypys living in the kazas of Biga Sanjak during the Tanzimat period. Among the kazas of Biga Sanjak, the methods of collecting the jizya, the amounts of the tax and its distribution among the Gypys are the issues emphasized in this research article. The social and economic status of the Gypys in the kazas, their occupational occupations, and the private circumstances of the people to whom the tax was levied were tried to be determined through these registers. The reactions of the Gypys to the changes implemented during the tax collection process and the problems experienced are also among the issues emphasised in the study.

Key Words: Jizja, Roma, Gypsy, Tanzimat.

GİRİŞ

Cizye, İslâm ülkesinde yaşayan Gayrimüslimlerden, kişi, hane veya cemaat üzerine alınan şer’i bir baş vergisidir.¹ Kur’an’da geçen² bir vergi olması hasebiyle daha Osmanlılardan önce, bu verginin kimlerden ve nasıl toplanabileceği İslâm hukukunda genel hatlarıyla zaman içerisinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Fetihlerle beraber genişleyen İslâm medeniyeti, yüzyıllar içerisinde kendisine yabancı olan kültürleri ve ‘yeni’ halkları bünyesine katmıştır. Bu durum doğal olarak Gayrimüslimlerden alınacak olan cizye vergisinin usul ve esaslarının belirlenmesi noktasında da fakihlerin zamanla daha ayrıntılı hukukî görüşler sunmalarına neden olmuştur. Ayette de belirtildiği üzere, “*Kendilerine kitap verilenlerden...*” yani *ehl-i kitap*³ olarak kabul edilen Hıristiyan ve Yahudilerden cizye alınması konusunda İslâm hukukunda herhangi bir beis bulunmamaktaydı. Buna karşın *mürtedd* yani dinden çıkanlar ve putperestlerden cizye alınmaması noktasında da genel bir görüş bulunmaktadır.⁴ Bunlarla birlikte, erken dönem İslâm Devleti’nde sınırların genişlemesine paralel olarak kalabalık diğer kültürlerle olan temas ile cizye konusunda da farklı uygulamalara başvurulmuştur. Mecusî ve hatta Hindû gibi ehl-i

¹ Cizyenin tanımı için bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yayınları, Ankara 2003, s. 145; C. H. Becker, “Cizye”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, Ankara 1964, s. 200.

² Kur’an, Tevbe suresi, 29. Ayet.

³ Bu ifade, Kur’an dışındaki ilahi kitaplarda yer almaması nedeniyle terim olarak Müslümanlar dışındaki kitap sahibi dinlerin mensupları için kullanılmaktadır. Bkz. Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 516.

⁴ Maverdî, *El-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınları, İstanbul 1976, s.160-161.

kitap olmayan inanç sahiplerinden de zaman zaman cizye alındığına dair örnekler mevcuttur.⁵ Bu örnekler, uygulama sahasında ehl-i kitap olmayan halkların da belli dönemlerde cizye yoluyla İslâm'ın vergi hukuku sistemine dâhil edildiklerini göstermektedir.

Erken İslâm asırlarında İslâm dinine geçmeyen Kıptiler yani Çingenerler ya da modern bir tabirle Romanların cizye vergisi hakkında ise kesin bir hüküm bulunmamaktadır. Bu grubun da İslâm'ın vergi hukukundaki cizye maddesine zaman içerisinde dâhil edildikleri düşünülmektedir. Hatta bu konuda Maverdî'nin "dini durumu şüpheli olanlardan cizye alınması" görüşü,⁶ fakihler tarafından vergi tahakkuk ettirilebilecek kültür yelpazesinin oldukça geniş tutulduğunu göstermektedir. Son kertede, buldukları hâkim kültür içerisinde farklı yaşamları ve dinî açıdan yine hâkim kültür tarafından tanımlanan "karmaşıklıkları"⁷ sebebiyle Kıptilerin, Müslüman veya ehl-i kitap içerisinde -daha çok Hıristiyan olarak- kabul edilip edilmeyecekleri, şayet ehl-i kitap olarak kabul edilmeyeceklerse Çingenerlerden cizye alınıp alınamayacağı noktasında fakihler "sessiz" görünmektedir. Lakin kesin olarak bilinen bir nokta var ki Çingenerler, İslâm asırlarında hiçbir zaman açık bir şekilde ehl-i kitap olmayanlar şeklinde tanımlanmamışlardır.

Cizye vermekle mükellef tutulan kişilerin kimlerden oluşacağı noktasında ise kültür ve inanışlar arasında herhangi bir fark bulunmamaktaydı. Hıristiyan ve Yahudiler gibi Kıptilerin de hür, akli balığ, erkek, sıhhatli ve sağlam, çok fakir olmayan ve çalışamayacak kadar ihtiyar olmayanlarından cizye alınmıştır.⁸ Cizye vergisi nihayetinde Müslüman olmayanlardan alınan şer'i bir baş vergisidir. Bu nedenle, cizye tahakkuk ettirilebilecek kişilerin belirlenmesinde de İslâm'ın vergi hukuku ile askerî hukuku referans alınmıştır. Savaşamayacak durumda olmaları veya

⁵ Mecûsilerden alınan cizye hakkında bkz. Ebû Ubeyd, *Kitab-ül Emval*, çev. Cemaleddin Saylık, Düşünce Yayınları, İstanbul 1981, s. 39. Ayrıca, İmâm Ebu Yûsuf (ö. 798) tarafından kaleme alınan ve İslâm vergi hukuku alanında önemli bir başvuru eseri olarak kabul edilen *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserde, Mecûsilerden de cizye alınabileceği belirtilmektedir. Bkz. İmâm Ebu Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, çev. Müderris-zade Muhammed Atâ'ullah Efendi, Sadeleştiren İsmail Karakaya, Akçay Yayınları, İstanbul 1982, s. 285. Hindülardan alınan cizye hakkında bkz. Bahriye Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler – Abbasiler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 133.

⁶ Maverdî, *a.g.e.*, s. 160-161.

⁷ Hakim unsur tarafından Kıptilerin/Çingenerlerin dinî tutumlarının belirsiz olarak görülmesi aslında halk arasında yaşatılan kültürel bir kabullenme olarak görülmelidir. "*Dünyada yetmiş iki buçuk din olduğu ve yarım dini Çingenerlerin inancı olduğu*" şeklinde söylenen Türk atasözü, Anadolu ve Balkan coğrafyasında ağızdan ağıza yaşatılmıştır. Bkz. Elena Marushiakova ve Vesselin Popov, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Homer Kitabevi, İstanbul 2006, s. 87.

⁸ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınları, İstanbul 1977, s. 37.

harpte öldürülemeyecek durumda olmaları nedeniyle kadınlar ve çocuklar muaf tutulmuştur.⁹ Vergi mükellefi olan erkeklerin yaş sınırı da tam olarak belirlenmemiş, genel olarak buluğ çağına giren genç erkeklerden başlayıp eli ayağı iş tutan yaş kategorisine kadar Kıptilerden cizye vergisi alınmıştır.¹⁰

Cizyenin miktarı ve toplanma şekli konusunda yüzyıllar içerisinde çok sayıda farklı uygulamalar görülmektedir. Hz. Ömer devrinden itibaren başlatılan zenginlerden 48, orta hâllilerden 24 ve az gelirlilerden 12 dirhem cizye alınması usulü¹¹ İslâm asırlarında, Osmanlı erken ve klasik çağlarında ve hatta Tanzimat döneminde uygulanacak olan *âlâ*, *evsât* ve *ednâ* sınıflandırmasına kapı açmıştır. *Esnâf-ı selâse* denilen bu basit ama oldukça kullanışlı görünen sınıflandırma çoğu zaman Kıptiler için de kullanılmıştır. Bunun yanında Kıptiler için *esnâf-ı sâlise* denilen iki grup üzerinden vergi tahakkuku da görülmekteydi. Ayrıca *maktû* yani toplu bir şekilde köy, kasaba veya şehir halkından cizye alındığı da bilinmektedir. Hatta bu uygulama sabit bir yerde durmayan bir diğer değişle konar-göçer durumda olan Kıptiler için birçok yerde uygulanan gayet makul bir yöntem idi.

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE KIPTİYAN CİZYESİ

Osmanlı Devleti'nde Kıptilerden cizye alınması konusunda takip edilmesi gereken hukukî yol, kendinden önceki asırlarda olduğu gibi yine uygulama sahasında çözüme kavuşturulması arzulanan bir mesele olmuştur. Osmanlılar, Kıptiler için özel bir dinî kategori olarak görülen ve “Çingenelik” hâline işaret edebilecek “*cizye-i gebrân-ı Çingenehâ*” söylemini erken devirlerde kullanmışlardır. Kıptiler, İslâm dışı bir dinî cemaate tekabül edebilecek¹² yaşam tarzını barındırmaları hasebiyle, hukukî açıdan “arafta kalma” hâlini yansıtıyorlardı.¹³ Bu

⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l- Müctehid (Mezheplerarası Mukayeseli İslâm Hukuku)*, çev. Ahmed Mevlânî, Beyan Yayınları, İstanbul 1991, s. 276. Ebû Ubeyd, Hz. Muhammed'in bazı mektuplarında “balığ erkek ve balığ kadına” ifadesinin mevcut olduğunu belirtse de bu rivayetleri kendisi sağlam bulmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, 56-57.

¹⁰ Kıptilerin buluğ çağına ermeyip bir işle uğraşan oğlan çocuklarından cizye vergisinin yarısının talep edildiğine dair görüş de mevcuttur. Buna dair örneklere aşağıda görüleceği üzere Tanzimat döneminde Biga Sancağı kazalarında da rastlanmaktadır. Bkz. İsmail Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 238.

¹¹ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Döneminde Gayrimüslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989, s. 150.

¹² Egemen Yılığür, “Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve “Çingeneler”: Vergi, Askerlik ve Adlandırma Meseleleri”, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, 2018, s. 276.

¹³ Arafta kalmaları hâli için kimi çalışmalarda Kıptiler için ehl-i zimmet yerine “ehl-i perde” tabirinin kullanıldığını da iddia edilmektedir. Bkz. Emine Dingeeç, “Kocaeli Sancağı'nda Çingeneler ve Cizye

nedenle Osmanlı Devleti'nde cizye vergisinin kaldırıldığı XIX. asrın ortalarına kadar ister Müslüman olarak görülsün isterse de görülmesin Kıptilerden cizye alınması meselesi kadimden gelen usuller üzerine devam ettirilmiştir. Müslüman olarak görülen Kıptilerden cizye alınması meselesi aslında arşiv vesikalarına yansıyan isimlerden biz tarihçilerin çıkarttığı bir söylemdir. Gerçekten de Osmanlı asırlarında sıkça rastlanan bir vaka olarak -aşağıda bizim çalışmamızda da görüleceği üzere- Ahmed, Mehmed veya Mustafa gibi Müslüman isimleri taşıyan Kıptilerden cizye vergisi alına gelmiştir. Fakihler tarafından Kıptilerin şer'i hukuk içerisinde ehl-i kitabın hangi tarafında durdukları¹⁴ konusundaki belirsiz tutumları, aslında Osmanlı memurlarına sanılanın aksine daha rahat hareket edebilme imkânı sağlamıştır. Örfi hukukun geniş sınırları içerisinde kanunlar yoluyla Kıptilerden alınabilecek vergiler konusunda esnek davranabilmişler ve onları rahatça sınıflandırabilmişlerdir.

Osmanlıların, Kıptileri vergi açısından tanımlama ve idarî açıdan sınıflandırabilme noktasında oldukça başarılı bir bürokratik olgunluk gösterdikleri söylenebilir. Kıptilerin modern çağlara kadar göçebe hayat süren bir kavim olmaları,¹⁵ Marmara, Batı Anadolu, Trakya ve Balkan coğrafyasında hiç de az olmayacak oranda nüfuslarının bulunması bu halkın devlet nezdinde sağlam bir idarî-bürokratik düzenlemelere¹⁶ tabi tutulmasını gerekli kılıyordu. Devlet, Kıptilerden çoğunlukla maktû olarak tek bir çatı altında vergi toplama yolunu takip etmiştir.¹⁷ Arşiv kayıtlarında Kıptilerin “serbest” hâli ve maktû vergiye tabi olmaları “*Kıbtıyan tâifesi kadimü 'l-eyyâmdan alî hezar maruz-ı aklâm ve maktû 'ul kadim min külli vücuh serbest olub...*” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁸ Buradaki *kadimü 'l-eyyâmdan* ibaresi aslında Kıptilerin erken Osmanlı devrinde ve hatta öncesinde genel

---

Meselesi”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildirileri*, 2-4 Mayıs 2014, Kocaeli 2015, s. 553.

¹⁴ Ehl-i kitap kelime anlamı itibariyle “ilahi bir kitaba inananlar” manasına gelmektedir ve aslında Müslümanları da kapsayan bir terimdir. Bkz. Remzi Kaya, *a.g.m.*, s. 516.

¹⁵ Tayyib Gökbilgin, “Çingeneler”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, Ankara 1964, s. 421.

¹⁶ Hatta XVI. yüzyılda gelişen Osmanlı teşkilat yapısı içerisinde merkezi Kırkkilise (Kırklareli) olan Eski Hisar-ı Zağra, Hayrabolu, Malkara, Döğenci Eli, Gümülcine, Yanbolu, Pınar-hisar, Dimetoka, İpsâlâ, Keşan ve Çorlu bölgesinde bir Çingene livası bile kurulmuştur. Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 423. Çingene Livası ve Osmanlı idarî taksimatı içerisindeki konumuna dair ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Altınöz, *a.g.e.*, s. 114-130.

¹⁷ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 44.

¹⁸ BOA. C..ML., 50/2304, Tarih: 08 S 1135 / 17 Kasım 1722. Muhsin Karamanoğlu, “Bolu, Kütahya, Karesi, Biga, Hüdavendigar ve Kocaeli Sancaklarında Çingenelerden Alınan Cizye ile İlgili Bir Belge”, *Çele Dergisi*, Sayı 29, Bolu 1965, s. 26.

bir maktû vergi uygulamasına tabi tutuldukları izlenimini kuvvetlendirmektedir.¹⁹ Bu maktû vergi, iltizam usulüyle Kıptilerin buldukları yerdeki başları konumunda olan *çeribaşları* vasıtasıyla toplanıp devlete verilirdi.²⁰

Osmanlı bürokrasisi özellikle klâsik dönemde Kıptileri, Hıristiyan ve Müslüman olarak mümkün mertebe ikiye ayırma suretiyle daha net bir yol takip etmeye çalışmıştır. Bu durum aynı zamanda XVI. yüzyılda kanunlaşma hareketiyle gitgide olgunlaşan imparatorluk bürokrasisinin doğal bir tezahürüydü. 1530 tarihli *Kıptıyan-ı Vilâyet-i Rumeli Kanunnâmesi*'nde de görüleceği üzere Kıptiler, Müslüman ve Hıristiyan olarak ayrı vergi miktarlarına tabi tutulmuşlardır. O dönemde Müslüman Kıptilerin her hane ve mücerredlerinden (bekâr erkek) 22 akçe, Hıristiyan Kıptilerin hane ve mücerredlerinden ise 25 akçe ispenç, bivellerinden (dul kadın) de 6 akçe resim alınması kararlaştırılmıştır.²¹ Osmanlılar, dine dayalı vergilendirme prensibi doğrultusunda kesin bir ayırım yapabilmek için Kıptilere cezaî yaptırımlar da düşünmüşlerdir. 1530 tarihli Kanunnâme'de bu konu hakkındaki ifade oldukça ilginçtir: “*Ve Müsülman Çingeneleri kâfir Çingeneleriyle göçüb konıcak ve ihtilât (karışmak, görüşmek) idiycek kınanub te'dib olunduktan sonra kâfir Çingeneleri resmin edâ iderler*”.²² Osmanlı memurları, Müslüman Çingene ile “kâfir” Çingene arasında yukarıda kısaca değindiğimiz isim farkı “problemini” aslında sahada görüyorlardı. Müslümanları, “kâfirlerle bir arada olmamaları” noktasında kınayıp te'dib (terbiye etme, yola getirmek için gerekeni yapma) edecek kadar da çaba sarf etmişlerdir. Fakat bundan herhangi bir sonuç alınamayınca da onları “kâfirlerle” aynı oranda vergi ödemekle cezalandırma yoluna gitmekten başka bir şey düşünmemişlerdir.

Kıptilerden maktû vergi dışında örfî vergiler içerisinde *muhr-i hafî*, *toprak* ve *kışla* isimleriyle ek vergiler istendiği zamanlar da olmuştur.²³ Kıptilerin serbest yaşamlarından ötürü vergi ile mükellef oldukları yerden kaçabilme ihtimalleri yüksek olmuş, devlet ise buna karşı tedbir almaya çalışmış ve bağlı oldukları

¹⁹ Osmanlılardan önce Bizans İmparatorluğu'nda da Çingenelerden baş vergisine benzer bir vergi alındığı bilinmektedir. Bu uygulamanın da Osmanlı vergi bürokrasisini etkilediği söylenebilir. İki vergi arasındaki ilişki için bkz. Egemen Yılğür, *a.g.m.*, s. 274.

²⁰ Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, s. 426.

²¹ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Birinci Cilt: Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1943, s. 249. Çingene Kanunnâmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Altınöz, *a.g.e.*, s. 130-152.

²² Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar...*, s. 250.

²³ Muhsin Karamanoğlu, *a.g.m.*, s. 27.

bölgede tutmaya özen göstermiştir.²⁴ Firar durumlarında aynı Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi cemaatlerine yapıldığı gibi geri kalanlara vergiyi yüklemeye yoluna gidildiği zamanlar olmuş ve kaçan bir Kıpti'nin cizyesi çeribaşı veya akrabalarından toplanmıştır.²⁵

1691 yılında Osmanlı Devleti'nde 'büyük' cizye reformu²⁶ kuşkusuz Kıptiyan cizyesini de etkilemiştir. Bu tarihten itibaren âlâ, evsât ve ednâ şeklinde zengin, orta hâlli ve dar gelirliler olarak sınıflandırma suretiyle cizye vergisinin toplanması usulü kademeli bir şekilde Osmanlı toplumlarında yaygınlaştırılmıştır. 1694 yılından itibaren resmî olarak Kıptiler için de bu uygulama benimsenmiştir.²⁷ Fakat maktû veya kişi üzerinden toplanan –Osmanlı bürokrasisindeki tabiriyle *ale'r-ruus*- cizye vergisi, Kıptiler arasında Tanzimat döneminde dahi karışık bir şekilde devam etmiştir.

2. TANZİMAT DÖNEMİNDE KIPTİYAN CİZYESİ

Tanzimat Fermanı'nda da vurgulandığı üzere vergi ve askerlik konularında reaya lehine Osmanlı devlet ricali tarafından köklü reform sözü verilmişti.²⁸ Özellikle örfî vergilerin kaldırılıp gelir oranına göre modern vergi sistemine geçilmesi noktasında devlet kararlı görünüyordu. Şer'i vergiler konusunda ise devlet şimdilik örfî vergiler kadar rahat hareket edebilecek bir durumda değildi. Cizye bahsinde, önceki dönemden devraldığı sistem üzerinde uyguladığı değişikliklerle süreç ilerletilmeye çalışılmıştır. Tanzimat sonrasında cizye vergisinin toplanması konusunda reaya lehine bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Mesela, II. Mahmud döneminde 1834 yılından²⁹ itibaren uygulanmaya başlanan verginin tahsilinde

²⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar...*, s. 249.

²⁵ Muhsin Karamanoğlu, *a.g.m.*, s. 27. Firar olarak değerlendirilmese de buna benzer geride kalanlara vergiyi yüklemeye uygulaması aşağıda da görüleceği üzere Tanzimat döneminde Biga Sancağı kazalarında da karşımıza çıkmaktadır.

²⁶ 1691 Cizye reformu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Behçet Loklar, *Tanzimat Dönemi'nde Biga Sancağı'nda Cizye Rejimi*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2012, s. 39-43

²⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 152.

²⁸ Tanzimat Fermanı'nın Transliterasyonu, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoneix Yayınları, İstanbul 2006, s. 1-2.

²⁹ 1834 yılında, cizye vergisinin kaldırıldığı 1855 yılına kadar devam edecek cizye vergisindeki sabit oranlar da belirlenmiştir. Buna göre, Gayrimüslimlerden âlâ için 60, evsât için 30 ve ednâ için 15 kuruş cizye alınması kararlaştırılmıştır. Boris Christoff Nedkoff bu zammın tam tarihini 16 Zilhicce 1249 / 26 Nisan 1834 olarak vermektedir. Bkz. Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Belleken*, çev. Şinasi Altundağ, Cilt VIII, Sayı 32, Ankara 1944, s. 627. Bu oranlar Gayrimüslim reaya için geçerli olup bazı yerlerde Kıptiler için de kullanılmıştır.

Gayrimüslim cemaat temsilcileri ile devlet görevlilerinin ortaklaşa yürüttükleri komisyon usulü³⁰ Tanzimat ile birlikte kaldırılmıştır. Fermanın etkisi altında 1839-1841 yılları arasında verginin tahsili için sadece Gayrimüslim cemaat temsilcilerinin yetkili olduğu *an-cemaatin* sistemine geçilmiştir. Bu sistemde devlet verginin tahsili konusuna karışmamış, kendisine teslim edilen miktarla yetinmiştir. Devletin ön planda olmadığı vergi tahsilinde gelirlerin düşmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle, 1842-1850 yılları arasında tahsilde daha çok devlet memurlarının ön planda olduğu, lakin cemaat liderlerinin de işin içerisinde bulunduğu *müşirlik* sistemine geçilmiştir. 1851 yılında ise cizye vergisine dair artan “hoşnutsuzluklar” nedeniyle ikinci kez *an-cemaatin* sistemine geçilmiştir. 1851-1855 yılları arasında yine Gayrimüslim cemaat temsilcilerinin ön planda olduğu fakat ilkinde nazaran devlet memurlarının da kontrol mekanizması olarak olaya müdahil olabildiği dönem başlamıştır.³¹ Bu süre zarfında, 1839-1841 yılları arasında Kıptiler için de kendi cemaatlerinin temsilcileri olan çeribaşılar aracılığıyla vergilerin toplanması ve devlet memurlarına teslim edilmesi kararlaştırılmıştır.³² 1841-1850 yılları arasındaki müşirlik sisteminde Kıptiler için aynı Gayrimüslimler gibi yine devlet memurlarının ön planda olduğu müşirlik sistemine geçilmiştir. 1851 yılında ikinci kez *an-cemaatin* sistemine geçilmeye karar verildiğinde bu sefer Kıptiyan cizyesi meselesi daha ciddi bir şekilde ele alınmış ve Kıpti reayadan toplanan cizye konusunda taşrada yaşanan usulsüzlüklerin önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Kıptilerin durumu, merkez bürokrasideki önemli karar alma mercii olan *Meclis-i Vâlâ*'da görüşülmüş, bunların cizyesinin de sadece çeribaşı vasıtasıyla metropolit ve papazlar nezdinde toplanmasına karar verilmiştir.³³ Kadimden bu yana görülen ve taşradaki uzak vilâyetlerde hâlâ uygulanan Kıptiyan cizyesindeki iltizam usulü de tamamen kaldırılmıştır.

İkinci *an-cemaatin* sistemi yürürlükte iken cizye vergisinin kaldırılması hususu gündeme gelmiştir. Gündemin belirlenmesinde açık bir şekilde Avrupalı devletlerin vergiden duydukları rahatsızlıkları her fırsatta dile getirmeleri etkili olmuştur. Baskının oluşmasının temelinde cizye vergisinin Hıristiyanlık için hakaret olarak kabul edilmesi yatmaktadır.³⁴ Bu ısrar, Kırım Savaşı döneminde müttefik

³⁰ Ali Sönmez, *Hicrî 1251-1255 (M. 1835-1839) Tarihli Çanakkale Şer'iyeye Sicilinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 1998, s. 424.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Behçet Loklar, *a.g.t.*, s. 92-103.

³² Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985, s. 245.

³³ BOA, A.AMD., 28/81, 14 Ra 1267/17 Ocak 1851.

³⁴ Mehmet Yıldız, “1856 Islahat Fermanına Giden Yolda Meşruyet Arayışları: Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslâmî Temelleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 7,

olunması nedeniyle İngiltere ve Fransa tarafından daha rahat ve sıkça dile getirilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan, cizye vergisi aslında oluşturulmak istenen eşit toplum düşüncesi karşısında kimi Osmanlı devlet ricali tarafından da bir “engel” olarak görülmüştür. Sultan Abdülmecid’in somutlaştırdığı eşitlik formülüne Batı tarafından zaman zaman anti tez olarak ileri sürülmüştür. Tanzimat Fermanı’ndan sonra İslahat Fermanı’na giden yolda cizyenin kaldırılması öncelikli “hedef” olarak düşünülmüştür. Tüm bunlarla birlikte, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin değişen iktisadî zihniyeti de verginin kalkmasında malî bir sorun teşkil etmemekteydi. Malî açıdan verginin genel bütçedeki oranı değişime açık kapı bırakabiliyordu. Zira Tanzimat döneminde cizye vergisi genel bütçede % 5,33’ten % 3,80’e kadar gerilemiştir.³⁵ Tüm bu hesaplar doğrultusunda Kırım Harbi döneminde İstanbul’da yapılan toplantılarda cizye vergisinin ilgası konusu gündeme gelmiş³⁶ ancak verginin şer’i boyutundan dolayı gelebilecek tepkilerin devleti zorlu bir sürece sürüklemesinden endişe duyulmuştur. Bu noktada geçmişte olduğu gibi yine ulema devreye girmiştir. Hz. Ömer dönemindeki uygulanan istisna gösterilerek hukukî dayanak oluşturulabilmiştir.³⁷ 24-26 Mart 1855 tarihleri arasında İstanbul’da yapılan *Encümen-i Meşveret*’te karar alınmış ve 28 Mart 1855 tarihinde Sultan Abdülmecid tarafından onaylanarak cizye vergisi ilga edilmiştir.³⁸ Gelebilecek tepkileri ölçebilmek amacıyla resmî açıklama bir buçuk ay sonra, 14 Mayıs 1855 tarihinde yapılmıştır.³⁹

En başta da belirttiğimiz gibi cizye bir baş vergisi olsa da aynı zamanda askerî kimlik taşıyan bir vergiydi. Gayrimüslimler, cizye verdikleri gerekçesi ile İslam toplumunda askerlikten muaf tutulurlardı. Bu durumda Gayrimüslimlerin ve Kıptilerin aynı Müslümanlar gibi orduda asker olarak görev yapması gerekirdi. Fakat bu husus Osmanlı ricali tarafından şimdilik çok da arzulanan bir durum olmamıştır. Osmanlı makamlarının Gayrimüslimleri ve Kıptileri askere alma konusunda gönüllü olmadıkları bilinmektedir. Kıptilerin içerisinde “*Âdâb-ı İslâmiyyeyi*” benimsemiş

İstanbul 2002, s. 104; Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa: Osmanlı’nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 61.

³⁵ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Vergi Reformları*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 267.

³⁶ Mehmet Yıldız, *a.g.m.*, s. 81.

³⁷ Aynı eser, s. 106.

³⁸ Asıl itibarıyla cizye vergisinin kaldırılma tarihi tam olarak bilinmemektedir. Yapılan çalışmaların sessizce yürütülmesi bunda en büyük etken olmuştur. Mesela Nedkoff, 10 Mayıs 1855 tarihinde verginin kaldırıldığını belirtmektedirler. Nedkoff, *a.g.m.*, s. 630.

³⁹ Ufuk Gülsoy, “Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askerî (1855-1909)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 37 İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, İstanbul 2002, s. 93.

olanlar ile eski geleneklerini sürdürenlerin ayrılması mümkün olmadığından, Kıptilerin orduya alınmasının Osmanlı askerlerini olumsuz yönde etkilemesinden endişe duyuldu.⁴⁰ İki tarafın da “gönüllü” denilebilecek rızası doğrultusunda cizyenin yerine Gayrimüslimlerin ve Kıptilerin askerlikten muafiyetine atfen *iane-i askeriye* vergisi getirildi.

Cizyenin kaldırılması meselesi Kıptiler için de bağlayıcı olmuş ve ilk zamanlarda onlar da Gayrimüslimler gibi *iane-i askeriye* vergisini ödemişlerdir.⁴¹ Fakat daha sonra Müslüman Kıptilerin askerlikten muaf tutulması kararı nedeniyle Gayrimüslim Kıptilere de *iane-i askeriye* vergisinden muafiyet getirilmiştir.⁴² Fakat bu sefer de Kıpti vergisi olan *Maktûan-ı Kıptiyan* vergisiyle mükellef tutulmuşlardır. Bu doğrultuda kazançlarına göre dört sınıf olarak vergilerini ödemeleri kabul edilmiştir. Bunlar içerisinde sermaye ve sanat sahibi olarak görülen Kıptiler birinci sınıf, orta halli olanlar ikinci ve üçüncü sınıf, amele ve işçi olanlar ise dördüncü sınıf olarak kabul edilmiştir.⁴³

3. BİGA SANCAĞI KAZALARINDA KIPTİYAN CİZYESİ

XIX. asrın ilk yarısında, 1839-1856 tarihleri arasında Biga Sancağı, Biga kazası merkez olmak üzere, Kale-i Sultaniye (Çanakkale), Ezine, Bayramiç, Lâpseki, Ayvacık, Kumkale, Çan ve Dimetoka nam-ı diğer Güğercinlik kazaları yani bugünkü Çanakkale ilinin Anadolu yakasından oluşuyordu. Bu kazaların her birinde Müslüman, Gayrimüslim ve Kıpti reaya mevcuttu. Kıpti reaya olarak ayrıca belirtmek zorundayız zira Osmanlı memurları gerek nüfus sayımlarında gerekse de cizye defterlerinde Kıpti nüfusu her zaman için Müslüman ve Gayrimüslim reayadan ayrı bir şekilde kaydetmiş, ayrı olarak sınıflandırmıştır.

Tanzimat'a giden yolda, II. Mahmud döneminde 1824 yılında Biga Sancağı'nda yapılan nüfus sayımı⁴⁴ bize XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde sancakta yaşayan erkek Kıpti nüfus hakkında önemli bir ipucu vermektedir. Yapılan sayımda Biga Sancağı'nda 22.913 Müslüman, 4.765 Gayrimüslim ve 365 Kıpti nüfus tespit edilmiştir. Ayrıca, Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerde de 813 nefer kale askeri

⁴⁰ Egemen Yılığır, *a.g.m.*, s. 281.

⁴¹ Ufuk Gülsoy, “Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi...”, s. 109.

⁴² *Osmanlı Vergi Mevzuatı*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 272.

⁴³ *Gös. Yer.* Bu uygulama Biga Sancağı'nda da görülmektedir.

⁴⁴ BOA, D.CMH.d., 27171, 29 Ş 1239/30 Mart 1824. Aynı defterden yararlanılan şu çalışmada defterin tarihi 1827 olarak verilmektedir: Mustafa Kulu, *A Brief History of the Dardanelles Jews During Early Tanzimat Years (1839-1845)*, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 13.

kaydedilmiştir. Bu sayıma göre 1824 yılında Biga Sancağı'nda toplam 28.856 erkek nüfus yaşıyordu.

Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı taşrasında köklü reformlar amaçlanmıştı. Düşünülen mali reformlar için öncelik tanınan yerler arasında merkeze yakın konumu nedeniyle Biga Sancağı da bulunuyordu.⁴⁵ Gelir oranına göre vergi prensibi doğrultusunda –ki bu prensip kuşkusuz cizyenin yüksek, orta hâlli veya düşük seviyeden ödenmesini de etkiliyordu- 1840 yılında vergi tahsil komisyonu hüviyetindeki muhassıllıklar kurulmuş ve Kıptiler de dâhil olmak üzere tüm reayanın gelirlerinin tespiti amaçlanmıştır. Osmanlı maliyesi, reayanın kazancını tespit etmek üzere *temettu* denilen defter tutma usulü benimsemiştir. Her ne kadar kimi yerlerde gelirlerin tespiti için defter oluşturulabilmişse de⁴⁶ genel olarak imparatorlukta 1840 sayımlarının başarıyla yapıldığı söylenemez. Muhassılların bölge halkı ile iyi ilişki kuramaması süreci engellemiştir.⁴⁷ 1844-1845 yıllarında ise önceki sayımdan ders çıkararak merkezî idare, vergi tespiti için ikinci bir sayım yapmayı amaçlamıştır. Bu sefer sayım için her vilayetten İslâm reayanın önde gelenlerinden ve Gayrimüslim reyadan kocabaşılar İstanbul'a çağrılmıştır.⁴⁸ Bu dönemde oluşturulan nüfus, temettu ve cizye defterleri vasıtasıyla Müslüman, Gayrimüslim ve Kıpti reayanın tam nüfusu, geliri ve vergi düzeyinin tespiti yapılabilmektedir.

Tanzimat döneminde Biga Sancağı'nda meskûn olan Gayrimüslim Rum, Ermeni ve Yahudi milletlerin nüfusu, temettu oranı ve cizyesinin tespitinde daha planlı ve sistematik hareket edildiği söylenebilir. Buna karşın Kıpti reyadan alınacak cizye vergisinde ise aşağıda da göreceğimiz üzere kazalara göre değişen farklı uygulamalara rastlanmaktadır. Tanzimat döneminde Biga Sancağı genelinde hazırlanan *icmâl* cizye defterlerinde Gayrimüslim reayanın cizyesi ile Kıpti reayanın vergisi her daim tek bir defter içerisinde farklı kalemler altında kaydedilmekteydi. Bunlar genel yekûnları gösteren ve merkez bürokrasi için hazırlanan defterlerdir. İcmâl defterlerin yanında hane ve kişiye kadar ayrıntılı kayıtların tutulduğu ve *mufassal* denilen cizye defterleri de hazırlanırdı. Mufassal defterlerde Kıpti nüfus ya defterin sonunda ayrı bir başlık altında ya da müstakil bir defter altında listelenirdi.

⁴⁵ Abdüllatif Şener, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁶ Mesela 1840 yılında Biga Kazası'nda temettuat sayımı yapılabilmektedir. Bkz. Muhammet Bedreddin Şimşek, *Temettuat Defterlerine Göre Biga Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1840-1845)*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2013, s. 54-121.

⁴⁷ Tevfik Güran, "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Haz. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 76.

⁴⁸ *Gör. Yer.*

Tanzimat döneminde Biga Sancağı kazalarından toplanan Kıptiyan cizyesinin genel yekûnunu gösteren beş adet icmâl vergi defteri bulunmaktadır. 1843 yılı icmâl defterinde *Maktûan-ı Kıptiyan* başlığı altında gösterilen Biga Sancağı Kıptilerinden toplam 10.569 kuruş vergi alındığı görülmektedir.⁴⁹ 1844 yılı icmâl defterinde bu sefer *Kıptiyan Haracı* başlığı altında kaydedilen Biga Sancağı Kıptilerinden toplam 10.759 kuruş vergi alınmıştır.⁵⁰ 1845 yılı icmâl defterinde artık *Cizye-i Kıptiyan* olarak geçen vergiden bu sefer toplam 11.328 kuruş toplanmıştır.⁵¹ 1846 yılı icmâl defterinde tekrar *Maktûan-ı Kıptiyan* olarak karşımıza çıkan cizye vergisinden bu yıl toplam 11.494 kuruş gelir elde edilmiştir.⁵² Elimizdeki son icmâl cizye defteri ise vergide an-cemaatin usulünün uygulandığı 1851 yılından sonraki döneme aittir. 1853 yılı icmâl cizye defterinde *Cizye-i Kıptiyan* olarak geçen vergiden elde edilen gelir düşmüş ve 8.484 kuruşa kadar gerilemiştir.⁵³

3.1. Biga Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Tanzimat döneminde Biga kaza merkezinde Müslüman nüfusa oranla daha az sayıda Gayrimüslim ve Kıpti nüfus da bulunuyordu. Kazaya bağlı köylere dağılmış şekilde Kıpti haneler de mevcuttu. 1840 tarihli Biga kazasına ait ilk temettuat defterinden Kıpti hanelerin kaza sınırları içerisindeki dağılımları tespit edilebilmektedir. Bu sayımda, Biga kaza merkezinde 5 Kıpti hane, Eşelek, Kara Muslular, Elçi Alanı, Danişmend, Sarıca, Pekmezli ve Biga Alanı köylerinde birer hane olmak üzere toplam 7 Kıpti hane tespit edilmiştir. Kaza ve köylerde toplam 12 hane Kıpti nüfus bulunmaktaydı.⁵⁴

1843 yılından itibaren, yani verginin tahsilinde daha çok devlet memurlarının ön plânda olduğu müşirlik sistemi döneminden itibaren, Biga kazası Kıptilerinin cizyesine dair net veriler tespit edilebilmektedir. 1843 yılında Biga Sancağı icmâl cizye defterinde Kıptiler için sadece kaç kişinin ne kadar vergi verdiği belirtilmektedir. Bu yıl, Biga kazasında 25 Kıpti'den toplam 1.115 kuruş *Maktûan-ı Kıptiyan* vergisi alınmıştır.⁵⁵

1844 senesinde hem Biga Sancağı icmâl cizye defterinde hem de Biga kazasına mahsus Gayrimüslimler için hazırlanan mufassal cizye defterinde Kıptiyan cizyesine dair bilgiler bulunmaktadır. Mufassal cizye defterinde sadece toplam

⁴⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

⁵⁰ BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844).

⁵¹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845.

⁵² BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

⁵³ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

⁵⁴ Muhammet Bedreddin Şimşek, *a.g.t.*, s. 62.

⁵⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

olarak 1.270 kuruş Kıptiyan cizyesi miktarı verilirken,⁵⁶ tam tersine Biga Sancağı genel icmâl cizye defterinde bu sefer daha ayrıntılı bir şekilde cizyenin nasıl taksim edildiği gösterilmektedir. *Kıptiyan Haracı* olarak kaydedilen defterde vergi mükellefi olan toplam 19 Kıpti, gelir durumuna göre üç gruba ayrılmıştır. Bunlar arasından 17 Kıpti, kişi başı 50 kuruştan 850 kuruş; 2 Kıpti, kişi başı 25 kuruştan toplam 50 kuruş ve bir Kıpti de 40 kuruş vergi ödemiştir. Bu örnek bize aşağıda Biga Sancağı'nın diğer kazalarında da tespit ettiğimiz üzere vergi oranlarında Kıptilere özel bir esnâf-ı selâse yönteminin uygulandığını göstermektedir. Bilindiği üzere, Gayrimüslimler için Tanzimat döneminde esnâf-ı selâse oranları kişi başı âlâ (zengin) için 60, evsât (orta hâlli) için 30 ve ednâ (dar gelirli) için 15 kuruş cizye miktarı idi. Biga kazasında âlâ olarak değerlendirilen Kıptiler ise 50, evsât olarak görülenler 40, ednâ olarak görülenler 25 kuruş vergi ödemişlerdir. Burada 'zengin' olarak tanımlanan Kıptiler, 'zengin' Gayrimüslimlere nazaran on kuruş daha az vergi öderken, dar gelirli Kıpti ise dar gelirli Gayrimüslime nazaran on kuruş daha fazla vergi ödemiştir. Bu durum, esnâf-ı selâse uygulamasının yerelde memurlar tarafından Kıptilerin sosyal ve ekonomik durumlarına göre farklı şekillerde uygulandığını göstermesi açısından ilginç ve önemli bir noktadır.

1845 senesinde Biga kazası Kıptilerinin cizye vergisine dair daha ayrıntılı bilgiler edinmekteyiz zira artık onlar için mufassal bir defter tutulmuş ve Kıptilerin isimleri de kayıt altına alınmıştır. Biga Sancağı Kıptileri için öncelikle belirtilmesi gereken nokta, istisnasız hepsinin isminin Müslüman ismi oluşudur. Kazanın mufassal defterinde "*Orta boylu, kır sakallı Kalaycı Mustafa veled-i Hüseyin*" adı ile başlayan vergi mükellefleri için defterin baş kısmında açık bir şekilde "...*ahali-i zimmî-i Kıptiyanın müstahak oldukları cizye-i şer'iyelerin Kocabaşuları marifetiyle bi't-tahsil...*"⁵⁷ ibaresi geçmektedir. Osmanlı memurları Kalaycı Mustafa'yı ve diğer tüm Kıptileri sadece Gayrimüslimler için kullanılan zimmî terimi ile tanımlamış ve kendilerinden şer'i bir vergi olan cizye vergisi tahsil etmiştir.

Biga kaza merkezinde kaydedilen sekiz Kıpti'den kişi başı 50'şer kuruş olmak üzere toplam 400 kuruş, Sarıca köyünde meskûn iki Kıpti'den 50'şer, Kösederesi(?) köyündeki bir Kıpti'den 50, Eşelek köyündeki iki Kıpti'den 50'şer, Biga Alanı köyündeki iki Kıpti'den 50'şer, Kara Muslular köyündeki üç Kıpti'den 50'şer, Elçi Alanı köyündeki iki Kıpti'den 50'şer, Danişmendli köyündeki iki Kıpti'den 50'şer, Pekmezli köyündeki bir Kıpti'den 50 kuruş cizye alınmıştır. Biga kazasında sakin olan 23 Kıpti'den kişi başı 50'şer kuruş olmak üzere toplam 1.150 kuruş cizye

⁵⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d., 376, 1260/1844, s. 25.

⁵⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d., 760, 14 Ca 1263/30 Nisan 1847.

vergisi alınmıştır.⁵⁸ Biga kazasında cizyesi alınan ve yabancı olarak kaydedilen Kıptiler de bulunmaktaydı. Burada yabancından kasıt, Biga'nın yerli Kıptileri olmayıp seyyar hâlinde olan ve vergi toplanırken Biga'da bulunan Kıptilerdir. Bunlar, cizye defterinde ayrı başlık altında kaydedilmişlerdir. 1845 yılında Biga kazasında yabancı olan Kıptiler arasında beş kişiden kişi başı 30'ar kuruş, üç Kıpti'den de kişi başı 15 kuruş üzerinden toplam 45 kuruş cizye vergisi alınmıştır. Bu hesaba göre yabancı Kıptilerden toplam 195 kuruş cizye tahsil edilmiştir. 1845 yılında Biga kazasında bulunan Kıptilerden toplam olarak 1.345 kuruş cizye vergisi alınmıştır.⁵⁹

1845 yılı Biga kazası mufassal cizye defterinde Kıptiler yaş, eşkâl ve meslek bilgisi ile ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alınmışlardır. 1845 yılı mufassal cizye defterinde kaydedilen Kıptilerin listesi Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1: 1845 Yılında Biga Kazasında Cizye Vergisi Ödeyen Yerli Kıpti Nüfus

Biga Kazası						
Hane	Yaş	Eşkâl	Meslek	İsim	Babası	Yakınlığı
1	40	Orta boylu kır sakallı	Kalaycı	Musa	Hüseyin	
	17	Orta boylu ablak	Kalaycı	Hüseyin	Musa	Oğlu
2	41	Orta boylu kara sakallı	Kalaycı	Mehmed	Ali	-
3	38	Uzun boylu kara sakallı	Zurnacı	Kadir	Hüseyin	-
	15	Orta boylu ter bıyıklı	-	Hasan	Kadir	Oğlu
4	38	Uzun boylu kara sakallı	-	?	Mehmed	-
5	50	Orta boylu kara sakallı	Demirci	Ali Usta	-	-
6	45	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Ali Usta	-	-
Sarica Köyü						

⁵⁸ Aynı sayı icmâl cizye defterinde de görünmektedir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845.

⁵⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 760, 14 Ca 1263/30 Nisan 1847 (1261/1845), s. 2-4.

1	38	Uzun boylu kara sakallı	Demirci	Hasan	Mehmed	
	25	Orta boylu sarı bıyıklı	-	Mehmed Ali	Ahmed	Üvey oğlu
Kösederesi(?) Köyü						
1	38	Orta boylu kara sakallı	Demirci	Mustafa	İbrahim	-
Eşelek Köyü						
1	45	Orta boylu kara sakallı	Demirci	Mehmed	Hasan	-
	13	Şabb-ı emred ⁶⁰	Demirci	İbrahim	Mehmed	Oğlu
Biga Alanı						
1	50	Uzun boylu kır sakallı	Demirci	Ali	Mustafa	-
	25	Uzun boylu kumral bıyıklı	-	Hasan	Ali	Oğlu
Kara Muslular Köyü						
1	70	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Mehmed	Hasan	-
	23	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Hasan	Mehmed	Oğlu
	20	Orta boylu ter bıyıklı	-	Mustafa	Mehmed	Diğer oğlu
Elçi Alanı Köyü						
1	55	Orta boylu kır sakallı	Demirci	İsmail	Mehmed	-
	25	Orta boylu kara bıyıklı	Demirci	Mehmed	İsmail	Oğlu
Danışmendli Köyü						
1	45	Uzun boylu kır sakallı	Demirci	Halil	Ali	-
	20	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Hüseyin	Halil	Oğlu
Pekmezli Köyü						
1	25	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Mehmed	Ahmed	-

⁶⁰ Bıyığı, sakalı henüz çıkmış delikanlı.

1845 yılı mufassal cizye defterinde Biga kazasında kayıt altına alınan yabancı Kıptilerin bilgileri Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo 2: 1845 Yılında Biga Kazasında Cizye Vergisi Ödeyen Yabancı Kıpti Nüfus

Cizye	Eşkâl	İsim	Babası
30	Orta boylu kara bıyıklı	Ahmed	Mehmed
30	Uzun boylu kara bıyıklı	Ali	Ali
30	Orta boylu kumral bıyıklı	Süleyman	Hamza
30	Orta boylu kara bıyıklı	Hasan	Mustafa
30	Orta boylu kır sakallı	Mehmed	Mustafa
15	Orta boylu şabb-ı emred	Süleyman	Mustafa
15	Orta boylu ablak	Kara Veli	Mehmed Ali
15	Orta boylu ablak	Mustafa	Mehmed Ali

Yerli Kıptiler arasında cizye ile mükellef en düşük yaş 13, en yüksek ise 70 idi. Bu durum Gayrimüslimlerdeki buluğ çağı ile “eli ayağı iş tutan” yaş arası vergi kriterinin Kıptiler için de geçerli olduğunu göstermektedir. Mesleki dağılımda ise Kıptilerin geleneksel meslekleri arasında yer alan demircilik uğraşının yaygın olduğu görülmektedir. Yerli Kıptiler içerisinde 14 kişi demirci, 3 kişi kalaycı ve bir kişi de zurnacı olarak yer alırken; 5 kişinin mesleği belirtilmemiştir.⁶¹

1846 yılı icmâl cizye defterinde herhangi bir kişi sayısı ve detay vermeden *Maktûan-ı Kıptiyan* başlığı altında Biga kazası için toplam 1.570 kuruş toplandığı tespit edilmiştir.⁶² 1846 yılından 1853 yılına kadar Biga kazası Kıptilerine dair cizye vergisi hakkında elimizde bir veri bulunmamaktadır. 1853 yılında an-cemaatin sistemi sürecinde Biga Sancağı geneli için tutulan icmâl cizye defterinde Biga kazası Kıptilerinin ödedikleri genel cizye miktarı görülebilmektedir. An-cemaatin sisteminde devletin verginin toplanmasındaki rolü azalınca doğal olarak miktar da gerilemiştir. Bu yıl Biga kazası Kıptileri toplam 620 kuruş *Cizye-i Kıptiyan* vergisi ödemişlerdir.⁶³

3.2. Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Kale-i Sultaniye kaza merkezinde Tanzimat döneminde nüfusun yarısından fazlası olan %56,12’lik kısmı Gayrimüslimler oluşturmaktaydı.⁶⁴ Bunların yanında

⁶¹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 760, 14 Ca 1263/30 Nisan 1847 (1261/1845), s. 2-4.

⁶² BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

⁶³ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

⁶⁴ Yücel Öztürk, “XIX. Asrın Ortalarında Sultaniye Kazası”, *Çanakkale Tarihi*, Cilt 2, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 948.

Müslümanlarla birlikte az oranda kadimden bu yana kaza içerisinde Kıpti nüfus da yaşamaktaydı. 1843 senesinde Kale-i Sultaniye kazasında Kıptiler, 45 kişi üzerinden 1.920 kuruş olarak cizye vergisi ödemişlerdir.⁶⁵ Herhangi bir dağılım verilmemekle birlikte bu sayı, ortalama olarak her Kıpti'den 42 kuruş vergi alındığını göstermektedir. 1844 senesinde ise bu sefer kişi sayısı belirtilmeden Kale-i Sultaniye kazasındaki Kıptiler, yerli ve yabancı olarak ikiye ayrılmış ve yerlilerden 1.500, yabancı Kıptilerden ise 70 kuruş olmak üzere toplam 1.570 kuruş cizye vergisi toplanmıştır.⁶⁶

1845 senesinde Kale-i Sultaniye kazasına dair Gayrimüslim milletler için hazırlanan mufassal cizye defterinin son kısmında kazada yaşayan Kıptilere dair ayrı bir başlık oluşturulmuştur. Vergi, “*Kala-yı Sultaniyede mütemekkin Kıbtiyan taifesinin altmış bir senesi haracından vak’i olan tahsilat*” başlığı altında haraç ismi ile toplanmıştır.⁶⁷ Kazada bulunan 39 nefer Kıpti'den toplam 1.550 kuruş vergi alınmıştır.⁶⁸ Kıptiler kişi başı 40 kuruş üzerinden vergilerini ödemişlerdir. Sadece bir Kıpti'den herhangi bir gerekçe gösterilmeden 30 kuruş vergi tahsil edilmiştir.

1845 yılında Kale-i Sultaniye kazasında Kıptiler için hazırlanan mufassal cizye kayıtları, maalesef Gayrimüslimler için hazırlanan listeler kadar detaylı değildir. Defterde Kıptilerin yaş bilgisi bulunmadığı gibi sadece az bir nüfusun meslek bilgisi yer almaktadır. 1845 yılında Kale-i Sultaniye kazasında Kıptilerin geleneksel mesleklerinden olan kalaycılık, kantarcılık ve davulculuk mesleklerine birer kişide rastlıyoruz. Bunların dışında Kıptiler arasında yine birer kişide kömürcü, sütçü (*halebâdâr*) ve balıkçı meslekleri görülmektedir. Önemli bir ayrıntı olarak, Kale-i Sultaniye kazasının deniz kenarında olması Kıptilerin balıkçılık mesleği ile uğraşmasını gerekli kılıyordu. Defterde pehlivan olarak kaydedilen bir Kıpti de bulunmaktadır. Burada pehlivanlıktan kasıt kuvvetle muhtemel panayır gibi eğlence yerlerinde yapılan güreşlerle uğraşan Kıpti'dir. Bu meslekler dışında amele olarak kaydedilen bir Kıpti ve sadece “usta” olarak kaydedilen iki Kıpti de defterde yer almıştır. Kıptiler arasında iki kişinin *hacı* lakabı taşıdıkları görülmektedir. Bunların dinî kimliklerinden ötürü mü bu unvanları taşıdıkları, yoksa yörede bu şekilde mi anıldıkları bilinmemektedir. Hacı lakabı dışında Kale-i Sultaniye kazasında Bergamalı ve İnözlü olarak kaydedilen birer Kıpti'nin de yerleşik olması dikkat çekicidir.⁶⁹

⁶⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

⁶⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844).

⁶⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d., 559, 1261/1845, s. 112.

⁶⁸ Aynı yerde. İcmâl defteri ile bu oran örtüşmektedir. İcmâl defter için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845.

⁶⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 559, 1261/1845, s. 112.

Kale-i Sultaniye Kıptilerine dair 1845 yılından sonraki veriler sadece icmâl olarak kaydedilen genel cizye miktarıdır. 1846 yılında, önceki yıla nazaran Kale-i Sultaniye Kıptilerinden 50 kuruş fazla olarak toplam 1.600 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir.⁷⁰ Vergide ikinci kez an-cemaatin sisteminin yürürlüğe girdiği devirde, Gayrimüslim cizyesinde olduğu gibi Kıptiyan cizyesinde de düşüş görülmektedir. Bu yıl, Kale-i Sultaniye kazasındaki Kıptiler toplam 1.240 kuruş *Cizye-i Kıptiyan* vergisi ödemişlerdir.⁷¹

3.3. Ezine Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Tanzimat döneminde Biga Sancağının Ezine kazasında, Biga ve Kale-i Sultaniye kazalarına nazaran daha fazla sayıda Kıpti nüfus görünmektedir. Nüfus fazlalığı olmasına rağmen Kale-i Sultaniye kazasında ikâmet eden Kıptilere nazaran Ezine'deki Kıptilerin daha az oranda cizye vergisi ödedikleri görülmektedir. Bu önemli ayrıntı, aynı Gayrimüslimler ve Müslümanlar gibi Biga Sancağı kazalarındaki Kıptiler arasında da sosyal ve ekonomik farklılıkların oluştuğuna dair ipucu vermektedir. Kale-i Sultaniye gibi nüfusun ve ticaretin daha yoğun yaşandığı şehirdeki iktisadî gelişmişlikten kuşkusuz kazanın Kıptileri de faydalanıyorlardı. Buna karşın tarım ve hayvancılık gibi geleneksel iktisadî koşulların hâlâ daha hüküm sürdüğü Ezine gibi kazalardaki Kıptiler daha “az gelişmiş” koşullara sahipti.

1843 senesinde Ezine'de ikâmet eden 49 Kıpti'den toplam 1.205 kuruş vergi alınmıştır.⁷² Takip eden iki yılda Ezine Kıptilerine dair Gayrimüslimler için hazırlanan mufassal cizye defterleri içerisinde bilgiler bulunmaktadır. 1844 ve 1845 senelerinde icmâl olarak hazırlanan cizye defterlerindeki toplam cizye oranı ile aynı yıllar için mufassal defterlerde kayıt altına alınan sayılar örtüşmektedir. 1844 yılında Ezine kazasında yaşayan 49 nefer Kıpti'den 1.275 kuruş vergi tahsil edilirken,⁷³ 1845 senesinde 51 nefer Kıpti'den bu sefer 1.375 kuruş vergi alınmıştır.⁷⁴ Ezine Kıptileri cizye vergisini aynı Biga'da ikâmet eden Kıptiler gibi esnâf-ı selâse olarak ödemişlerdir. 1844 yılında Ezine'de 49 Kıpti arasından 30'u, 30'ar kuruş üzerinden, 18'i, 20'şer kuruş üzerinden, biri ise 15 kuruş üzerinden vergilerini ödemişlerdir. 1845 yılında ise bu sefer 51 Kıpti arasından 32'si, 30'ar kuruş üzerinden, 18'i, 20'şer kuruş üzerinden, yine biri 15 kuruş üzerinden vergi ödemişlerdir. Ezine

⁷⁰ BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

⁷¹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

⁷² BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

⁷³ İcmâl defter için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844). Mufassal defter için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 305, 1 M 1260/21 Eylül 1844, s. 17-18.

⁷⁴ İcmâl defter için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845. Mufassal defter için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 563, 1261/1845, s. 16.

Kıptilerindeki *esnâf-ı selâse* oranının (30, 20 ve 15), Biga Kıptilerine nazaran (50, 40 ve 25) daha düşük olduğunu söyleyebiliriz. Bu da Ezine ve Biga Kıptileri arasındaki ekonomik farklılık düzeylerini göstermesi açısından önemli bir ayrıntıdır.

1844 ve 1845 yılı mufassal defterlerinde aynı Kale-i Sultaniye kazasında olduğu gibi Kıptilerin yaşları ve eşkâl bilgileri yer almamaktadır. Mesleklerine dair ise sadece bir kısmı için bilgi bulunmaktadır. 1844 yılı mufassal defterinde en dikkat çeken kişi olan ve listenin en başında kaydedilen *Çeribaşı Hasan veled-i Mustafa*'dır.⁷⁵ Ezine Kıptilerinin temsilcisi konumundaki bu çeribaşı, cizye vergisinin tahsilinde de muhtemelen devlet memurları ile beraber hareket eden kişi olmuştur. 1844 defterinde Ezinelî üç Kıpti davulcu olarak kaydedilmiştir. Altı kişi ise sadece "usta" olarak kayıt altına alınmışlardır. Bu kişilerin Kıptilerin geleneksel mesleklerinden olan ve usta olacak kadar da bu işlerde nam salmış olan demircilik işi ile uğraşan kişiler oldukları tahmin edilmektedir. Listedeki iki kişi çancı olarak belirtilmektedir. Bu meslek de demircilik ile benzer kategoride değerlendirilmelidir. Bir Kıpti sığırtmaç, bir Kıpti de telci olarak Ezine'de ikâmet ediyordu. Ezine köylerinde yaşayan Kıptiler de bulunmaktaydı. 1844 mufassal cizye defterinde Geyikli, Bergos, Kestanbol, Bakyalı, Kızıl ve Kemaleli köylerinden birer Kıpti cizye vergisi ödemişlerdir.⁷⁶ 1845 yılı mufassal cizye defterine göre ise 51 Kıpti içerisinde 43 kişi Ezine kaza merkezinde meskûn iken 8 kişi Kayıklı, Bergos, Kestanbol (2 kişi), Bağçeli, Aka, Beğ ve Çınar köylerinde yaşamaktaydılar.⁷⁷ 1845 yılında Kıpti reaya içerisinde meslek dağılımında ise sadece usta olarak kaydedilen muhtemelen demircilik mesleği yine ön plandadır. Nitekim reaya içerisinde 7 kişi usta olarak kaydedilmiştir. Bunun dışında 2 kişi kazancılık, 1 kişi kalaycılık, 1 kişi çakıcılık ve bir kişi de attar mesleği ile meşguldür.⁷⁸

1846 yılında yine icmâl cizye defterinde rastladığımız Ezine Kıptileri, bu sefer 44 kişi olarak kaydedilmişler ve toplam 1.210 kuruş cizye vergisi ödemişlerdir.⁷⁹ Hem vergi ile mükellef nefer sayısında hem de genel cizye miktarı toplamında Ezine Kıptileri için an-cemaatin sisteminin yürürlüğe girdiği dönemde sayıların Biga Sancağının diğer kazalarına nazaran çok da değişmediği görülmektedir. 1853 yılında

⁷⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 305, 1 M 1260/21 Eylül 1844, s. 17-18. Aynı kişi 1845 yılında bu sefer sadece *Çolak oğlu Hasan* şeklinde birinci sırada kaydedilmiştir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 563, 1261/1845, s. 16.

⁷⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d., 305, 1 M 1260/21 Eylül 1844, s. 17-18.

⁷⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d., 563, 1261/1845, s. 15.

⁷⁸ *Gös. Yer.*

⁷⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

Ezine Kıptileri, bu sefer nefer sayısı belirtilmeden 1.200 kuruş *Cizye-i Kıptiyan* vergisi ödemişlerdir.⁸⁰

3.4. Bayramiç Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Tanzimat döneminde Bayramiç kaza merkezinde Gayrimüslim nüfus içerisinde sadece Rum reaya bulunmaktadır. Ayrıca kazada, nüfus bağlamında kazalar arasında en yüksek oranda seyreden Kıpti reaya da yaşamaktaydı. 1843 yılında Bayramiç kazası ve köylerinde bulunan 56 Kıpti'den toplam 1.310 kuruş cizye vergisi alınmıştır.⁸¹ Ertesi yıl vergi tahakkuk ettirilen Kıpti nüfus 49'a gerilemiş ve bu sefer toplam 1.270 kuruş vergi tahsil edilmiştir.⁸² Bayramiç Kıptileri Ezine ve Biga kazası Kıptileri gibi üç sınıfa ayrılmamıştır. Burada daha farklı bir yöntem izlenmiş ve gelir düzeyine göre Kıptiler *esnâf-ı sâlise* olarak iki sınıfa ayrılmışlardır. Bayramiç'te 49 Kıpti arasından 29'u, 30'ar kuruş üzerinden vergisini öderken, 20 Kıpti ise 20'şer kuruş üzerinden vergilerini ödemişlerdir. Fakat aynı yıl için elimizde olan mufassal cizye defteri incelendiğinde küçük bir fark bulunmaktadır. Bu defterdeki verilere göre Bayramiç kazası dâhilinde 19 Kıpti'den kişi başı 20 kuruş üzerinden 380 kuruş cizye tahsil edilirken, 30 Kıpti'den ise 30'ar kuruş üzerinden 900 kuruş cizye tahsil edilmiştir. Bu iki sayının toplamı 1.280 kuruş olması gerekirken mufassal cizye defterinde açık bir şekilde 49 kişiden 1.270 kuruş alındığı belirtilmektedir.⁸³

1844 yılına ait Bayramiç kazası Gayrimüslimleri için hazırlanan mufassal cizye defterinin sonunda kazada yaşayan Kıptilerin listesi de yer almaktadır. Bayramiç kazası ve köylerinde yaşayan Kıptilerin yaş, eşkâl ve meslek bilgileri aynı Biga kazasındaki Kıptiler gibi ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. 1844 yılı mufassal cizye defterinde belirtildiği üzere Bayramiç kazasında yaşayan Kıptilerin cizye miktarları ve bilgileri Tablo 3'te verilmiştir.⁸⁴

⁸⁰ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

⁸¹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

⁸² BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844).

⁸³ BOA, ML.VRD.CMH.d., 424, 1260/1844, s. 10.

⁸⁴ BOA, ML.VRD.CMH.d., 424, 1260/1844, s. 9-10.

Tablo 3: 1844 Yılında Bayramiç Kazasında Cizye Vergisi Ödeyen Kıpti Nüfus

Hane	Yaş	Cizye	Eşkal	Meslek	İsim	Babası	Yakınlığı
1	16	20	Orta boylu şabb-ı emred	Mehter	Mehmed	Ahmed	-
2	55	30	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Hasan	Mustafa	-
	35	30	Orta boylu kumral sakallı	Zurnacı	Ali	Ali	Üvey oğlu
3	28	20	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	Mustafa	Süleyman	-
	18	20	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	İsmail	Süleyman	Kardeşi
4	57	30	Orta boylu kumral sakallı	Davulcu	Ahmed	Hüseyin	-
	17	20	Orta boylu şabb-ı emred	-	Orhan	Ahmed	Oğlu
5	41	30	Uzun boylu kır sakallı	Demirci	Hüseyin	Ahmed	-
6	25	30	Uzun boylu kumral bıyıklı	Demirci	Mehmed	Ahmed	Kardeşi
7	35	30	Orta boylu kumral bıyıklı	Mehter	Mustafa	Salih	-
8	27	30	Orta boylu kır bıyıklı	Mehter	Ali	Musa	-
9	51	30	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Hasan	Mehmed	-
	20	20	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Mehmed	Hasan	Oğlu
	35	20	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Ali	Mehmed	Kardeşi
10	28	30	Orta boylu kumral bıyıklı	Mehter	Hüseyin	Hasan	-
11	21	20	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Hüseyin	Ahmed	-
12	40	30	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Mehmed	Hüseyin	-
	14	20	Şabb-ı emred	-	Ahmed	Mehmed	Oğlu

13	41	30	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Mehmed	İsmail	-
	17	20	Uzun boylu şabb-ı emred	-	İsmail	Mehmed	Oğlu
15	35	20	Orta boylu kumral bıyıklı	Bakkal	İsmail	Halil	-
16	35	30	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Mustafa	Mustafa	-
17	30	20	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	Ahmed	Mustafa	-
Türkmeneli Köyü							
1	25	30	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	Hüseyin	Mehmed	-
2	23	20	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	Mehmed	Mehmed	-
Yenişehir Köyü							
1	38	30	Uzun boylu kır bıyıklı	Demirci	Ali	Mustafa	-
3	25	20	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	Halil	Mustafa	Kardeşi
Çavuşlu Köyü							
1	45	30	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Hüseyin	Mustafa	-
Kuşçayır Köyü							
1	25	30	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	İsmail	İbrahim	-
2	13	20	Şabb-ı emred	-	Halil	Süleyman	Oğlu
Köylü⁸⁵ Köyü							
1	35	30	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	İbrahim	Abdülkadir	-
Bezirganlar Köyü							
1	45	30	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Durmuş	Memiş	-
	20	20	Orta boylu ter bıyıklı	-	Memiş	Durmuş	Oğlu
1	25	30	Orta boylu kumral bıyıklı	-	İsmail	Abdülkadir	-
Saraycık Köyü							

⁸⁵ Bugün de bu isimle Bayramiç'te köy bulunmaktadır.

1	50	30	Orta boylu kır sakallı	Demirci	İsmail	Memiş	-
	14	20	Şabb-ı emred	-	Ali	İsmail	Oğlu
Çırpılar(?) Köyü							
1	40	30	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Ahmed	Mustafa	-
Evciler Köyü							
1	35	30	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Mehmed	İsmail	-
Pınarbaşı Köyü							
1	40	30	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Musa	Musa	-
	19	20	Orta boylu ter bıyıklı	-	Mustafa	Musa	Oğlu
Ahmedçeli Köyü							
1	58	30	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Ahmed	Halil	-
	28	30	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Mustafa	Ahmed	-
	23	20	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Halil	Ahmed	Diğer oğlu
Kutlu Obası							
1	25	30	Orta boylu kır bıyıklı	Demirci	Mustafa	Mustafa	-
? Köyü							
1	25	30	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Ahmed	Mustafa	-
Kaza dışında olup cizyesi alınan							
1	27	30	Orta boylu kır bıyıklı	Mehter	Ali	Abdullah	-
-	-	30	-	Tarakçı	Hasan	-	-
-	-	30	-	Tarakçı	Mehmed	-	-
-	-	20	-	-	Mehmed	-	Damad

1844 yılında Bayramiç kazası dâhilinde 17 Kıpti hane içerisinde sadece defterde belirtilmeyen 14. haneden cizye vergisi alınmamıştır. Bu hanede kuvvetle muhtemel erkek nüfus bulunmamaktadır. Bu küçük detay Kıpti cizyesinin Tanzimat döneminde artık sadece erkek nüfus üzerinden tahsil edildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bayramiç kaza merkezinin yanında Türkmeneli, Kuşçayır ve Bezirganlar köylerinde ikişer hane, diğer köylerde ise birer hane Kıpti nüfusun dağılımı olması

da dikkat çekicidir. Bayramiçli Kıptiler arasında cizye ödemekle mükellef kişilerin yaş dağılımı açısından ise diğer kazalardan farklı bir usul görülmektedir. Cizye alınan en düşük yaş 13 iken en yüksek yaş 58 olarak görülmektedir. 13 yaşında cizye alınan Süleyman oğlu Halil'in babası defterde kaydedilmemiştir. Kuvvetle muhtemel babası hayatta değildir veya çalışamayacak kadar hastadır ve oğlu ev hanesini temsil edebilecek bir yaşta değerlendirilmiştir.

Meslekler açısından değerlendirildiğinde Bayramiç Kıptileri arasında demircilik mesleğinin baskın geldiği görülmektedir. Cizye ödemekle mükellef Bayramiç Kıptileri arasında 30 kişi demircilik mesleğiyle uğraşmaktadır. Beş kişi ise mehter olarak kaydedilmiştir. Eğlence işleri ile uğraşan birer kişi de zurnacı ve davulcu olarak cizye vergisi ödemişlerdir. Bayramiç kaza merkezinde yaşayan Kıptiler arasında dikkat çeken örneklerden biri bakkal olarak kaydedilen bir Kıpti'nin bulunmasıdır. Bakkal Halil oğlu Süleyman, kuvvetle muhtemel kazada küçük bir erzak işletmecisi olarak yaşamaktadır. Kendisi 30 kuruş yerine düşük seviyede kalan 20 kuruş cizye ödemiştir. Vergi tahsil sürecinde Bayramiç'te bulunmayan iki Kıpti de tarakçı olarak kaydedilmişlerdir.

1845 yılında Bayramiç kazasında kayıt altına alınan Kıpti nüfusa ait bir mufassal cizye defteri daha bulunmaktadır. 1845 yılında kaydedilen Kıpti nüfusun eşkâl ve cizye bilgileri 1844 defteri ile hemen hemen örtüşmektedir. Sadece *Demirci Ahmed bin Mustafa*'nın kaza dışında olan bir başka köye taşınması nedeniyle 30 kuruşluk vergi düşüşü yaşanmıştır.⁸⁶ 1845 yılı icmâl cizye defterinde 47 Kıpti'den 1.240 kuruş cizye vergisi tahsil edildiği belirtilmektedir.⁸⁷ İcmâl cizye defterine göre Bayramiç'te geçen yıla nazaran bu sefer 17 Kıpti'den kişi başı 20 kuruş üzerinden cizye alınırken, 30 Kıpti'den de 30'ar kuruş cizye alınmıştır.⁸⁸ Buna karşın 1845 yılı icmâl defteri ile mufassal cizye defteri arasında yine küçük bir fark bulunmaktadır. Aynı yılın Bayramiç kazası mufassal cizye defterinde 48 Kıpti'den 1.240 kuruş cizye vergisi tahsil edildiği belirtilmektedir.⁸⁹

1846 yılında Bayramiç kazasında yine 48 Kıpti'den 1.240 kuruş vergi tahsil edilmiştir.⁹⁰ Bayramiç kazası için 1852 yılına ait kazanın Rumları ve Kıptileri adına düzenlenmiş bir mufassal cizye defteri daha bulunmaktadır. Bu yıl Bayramiç kaza merkezinde yaşayan bir Kıpti'nin Gelibolu'ya, köylerde yaşayan 3 kişinin de Ayvacık kazasına yerleşmesi neticesinde nüfusta kısmî bir azalma yaşanmıştır.⁹¹

⁸⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d., 523, 1261/1845, s. 10-11.

⁸⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845.

⁸⁸ *Gös. Yer.*

⁸⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 523, 1261/1845, s. 10-11.

⁹⁰ BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

⁹¹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1306, 1268/1852, s. 5-6.

1844-45 yıllarından farklı olarak 1852 yılında Bayramiç'te artık esnâf-ı selâse uygulamasına geçildiği görülmektedir. İkinci kez cizye vergisinde an-cemaatin uygulamasına geçildiği bu dönemde, Bayramiç'teki cizye miktarlarında bir miktar gerileme hissedilmektedir. Bu yıl, kaza genelinde yaşayan 24 Kıpti'den 30'ar kuruş, 16 Kıpti'den 20'şer kuruş ve 3 Kıpti'den 10'ar kuruş cizye vergisi alınmıştır. Bayramiç kaza merkezinde yaşayan ve ilk defa cizye ödemekle mükellef tutulan bu üç kişi de 10 kuruş üzerinden cizyesini ödemişlerdir. Toplam 43 Kıpti'den 1.080 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir.⁹² 1853 yılı için Bayramiç Kıptilerine dair Tanzimat döneminde dördüncü ve son mufassal defter karşımıza çıkmaktadır. 1853 yılında bu sefer 41 Kıpti'den yine 1.080 kuruş cizye toplanmıştır.⁹³ Kıpti reaya içerisinde 1853 yılında Bayramiç kaza merkezinde ve köyde yaşayan birer kişi başka yere taşınmıştır. Buna karşılık Kıpti cizyesinde düşüşün yaşanmaması için devlet memurları devreye girmiş ve 1853 yılında altı kişinin vergisi 20 kuruştan 30 kuruşa yükseltilmiştir.⁹⁴ Devlet memurlarının an-cemaatin vergi sistemi döneminde vergiye müdahalesi aşağıda da görüleceği üzere Lâpseki kazasında daha net hissedilmektedir.

3.5. Lâpseki Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Tanzimat döneminde Lâpseki kaza merkezi, Çardak ve Bergos (Umurbey) kasabalarının yanında üç köyde daha Kıpti nüfus bulunuyordu. 1843 yılında buralarda kayıt altına alınan 29 Kıpti'den 1.350 kuruş vergi alınmıştır.⁹⁵ 1844 yılında ise sayılar yükselmiş ve 33 Kıpti'den toplam 1.550 kuruş vergi tahsil edilmiştir.⁹⁶ Aynı Bayramiç kazasında olduğu gibi Lâpseki'de de Kıptiler gelir düzeyine göre iki sınıfa ayrılmışlardır. Kaza genelinde yaşayan 29 Kıpti'den 50'şer kuruş vergi tahsil edilirken, 4 Kıpti'den ise 25'er kuruş alınmıştır. Bu sayılar Lâpseki kazasında yaşayan Kıptilerin hane başına ödedikleri vergi miktarının sancağın diğer kazalarına göre yüksek seyrettiğini göstermektedir.

1845 yılından itibaren Lâpseki kazası Kıptilerine dair icmâl cizye defterlerinin yanında mufassal düzeyde cizye defterleri de bizlere önemli oranda bilgi vermektedir. 1845 yılı Lâpseki kazasına ait icmâl cizye defterinde 36 Kıpti nüfus üzerinden bu sefer 1.700 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir. Bu yıl, 32 Kıpti'den

⁹² BOA, ML.VRD.CMH.d., 1306, 1268/1852, s. 6.

⁹³ BOA KK.d., 3904, 1269/1853, s. 6. Bu sayı, aynı yıla ait icmâl cizye defterindeki toplam sayı ile örtüşmektedir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

⁹⁴ BOA KK.d., 3904, 1269/1853, s. 5-6.

⁹⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

⁹⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844).

50'şer kuruş vergi alınırken, 4 Kıpti'den ise yine 25'er kuruş vergi alınmıştır.⁹⁷ Bunların yanında yine icmâl cizye defterine göre, kazada yabancı olarak kaydedilen bir Kıpti'den de 50 kuruş vergi tahsil edilmiştir. 1845 yılında diğer kazalardan farklı olarak Lâpseki kazasında Gayrimüslimlerden ayrı, müstakil bir mufassal Kıptiyan cizyesi defteri tutulmuştur.⁹⁸ Defterde, Lâpseki kazası genelinde yaşayan Kıptilere dair detaylı bilgiler Tablo 4'te izlenebilmektedir:

Tablo 4: 1845 Yılında Lâpseki Kazasında Cizye Vergisi Ödeyen Kıpti Nüfus

Hane	Yaş	Cizye	Eşkal	Meslek	İsim	Babası	Yakınlığı
1	50	50	Uzun boylu kır sakallı	Nalbant	Mustafa	Hasan	-
2	55	50	Orta boylu kır sakallı	Kalaycı	Mehmed Ali	Osman	-
	15	-	Orta boylu şabb-ı emred	-	Osman	Mehmed	Oğlu
3	38	50	Uzun boylu köse sakallı	Demirci	Hüseyin	Hasan	-
4	65	50	Orta boylu kır sakallı	Kalaycı	Mehmed	Hasan	-
	25	50	Uzun boylu kumral bıyıklı	Kalaycı	Mustafa	Mehmed	Oğlu
5	50	50	Uzun boylu kumral sakallı	Zurnacı	İbrahim	Süleyman	-
	25	50	Uzun boylu kumral bıyıklı	Davulcu	Ömer	İbrahim	Oğlu
	20	25	Orta boylu ter bıyıklı	Davulcu	Hasan	İbrahim	Diğer oğlu
6	28	50	Orta boylu kara bıyıklı	Demirci	Hüseyin	Salih	-
7	25	50	Orta boylu kumral bıyıklı	Çoban	Mustafa	Halil	-
8	45	50	Orta boylu kumral sakallı	Bağcı	Ahmed	Mehmed	-

⁹⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845.

⁹⁸ BOA, ML.VRD.CMH.d., 535, 1261/1845, s. 2-3.

9	22	50	Orta boylu kumral bıyıklı	Sepetçi	Ali	Mehmed	-
	16	25	Şabb-ı emred	Oduncu	İsmail	İsmail	Üvey oğlu
	18	25	Orta boylu şabb-ı emred	Oduncu	Süleyman	Mehmed	Kardeşi
10	30	50	Orta boylu kumral bıyıklı	Kiracı	İbrahim	Hasan	-
11	60	50	Orta boylu ak sakallı	Mehter	Halil	Ali	-
	30	50	Orta boylu kumral bıyıklı	?	Mehmed	Hasan	Yabancı
Çardak Kasabası							
1	45	50	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Hasan	İbrahim	-
2	15	25	Şabb-ı emred	Demirci	Mustafa	Hasan	Oğlu
3	20	50	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Mehmed	Mehmed	Çırağı
Küreci (Gürece) Köyü							
1	45	50	Uzun boylu köse sakallı	Demirci	Musa	Emin	-
Kemerler (Kumarlar) Köyü							
1	40	50	Orta boylu kumral sakallı	-	Hüseyin	İbrahim	-
Şeritli Köyü							
1	55	50	Orta boylu kara sakallı	Demirci	İbrahim	Mustafa	-
2	25	50	Uzunca boylu sarı bıyıklı	Demirci	Ahmed	Ahmed	Damadı
Bergos (Umurbey) Kasabası							
1	45	50	Uzunca boylu kara sakallı	Demirci	İbrahim	Hasan	-
2	50	50	Orta boylu kara sakallı	Demirci	Mehmed	Hasan	-
3	60	50	Orta boylu kır sakallı	Sepetçi	Mehmed	Süleyman	-
4	26	50	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	Ali	Hasan	-
5	38	50	Orta boylu kumral bıyıklı	Demirci	Kara Ahmed	Salih	-

	22	50	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Hasan	İbrahim	Damadı
6	38	50	Orta boylu kara sakallı	Demirci	Ali	Salih	-
	20	50	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Eyüp	Mustafa	Damadı
7	32	50	Orta boylu kumral sakallı	Sepetçi	Süleyman	Mehmed Ali	-
8	26	50	Orta boylu kara bıyıklı	Demirci	Mustafa	İbrahim	-
9	22	50	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Hasan	İsmail	-
10	45	- ⁹⁹	Orta boylu kara sakallı	Kalaycı	İbrahim	Hasan	-
	30	50	Uzun boylu kara bıyıklı	Demirci	Ahmed	Hasan	Kardeşi
11	30	50	Orta boylu ter bıyıklı	Sepetçi	Ali	Hasan	-
	30	-	Kısa boylu kumral sakallı	-	Topal Ahmed	İsmail	-

1845 yılı mufassal cizye defterine göre Lâpseki kaza merkezinde 11 haneden, Çardak kasabasında aynı aileden olan fakat üç farklı hane olarak kaydedilen 3 haneden, Küreci ve Kemerler köyündeki birer haneden, Şeritli köyündeki iki haneden ve Bergos (Umurbey) kasabasındaki 11 haneden cizye vergisi tahsil edilmiştir. Lâpseki kazasında cizye tahsil edilen en düşük yaş 15 iken, en yüksek yaş ise 65 olmuştur. Lâpseki kazasında Kıptiler arasında meslek açısından daha çok köylerde olmak üzere yine demircilik mesleğinin ön planda olduğu görülmektedir. Cizye vermek üzere kayıt altına alınan 18 Kıpti demircilik işi ile uğraşmaktadır. Buna karşın 4'er kişi kalaycılık ve sepetçilik işleriyle, 2'şer kişi davulculuk ve odunculuk işleriyle, birer kişi de çobanlık, zurnacılık, bağcılık, nalbantlık işleriyle ilgilenmektedir. Tüm bunların yanında defterde kiracı ve mehter olarak kaydedilen iki Kıpti daha yer almaktadır. Defterde *Topal Ahmed bin İsmail*¹⁰⁰ olarak kaydedilen 30 yaşındaki birinden, iki ayağının birden topal olduğu şerhinin düşülmesi ve bu nedenle vergi alınmaması, cizye vergisi ile mükellef kişiler arasında sağlıklı olunması koşuluna riayet edildiğini göstermesi açısından önemli bir ayrıntıdır.

⁹⁹ Bayramiç kazasında olduğu için cizye alınmadığına dair şerh düşülmüştür.

¹⁰⁰ BOA, ML.VRD.CMH.d., 535, 1261/1845, s. 3.

Ayrıca Lâpseki kazasında kaydedilen 15 yaşındaki *Mehmed oğlu Osman*'dan vergi alınmaması, buna karşın Çardak kasabasında kaydedilen aynı yaştaki *Mehmed oğlu Demirci Mehmed*'den vergi alınması, cizye vergisinde müstakil bir gelir kaynağının vergi tahakkuk ettirilmesinde önemli olduğunu göstermesi açısından önemlidir. 15 yaşındaki Çardaklı Demirci Mehmed, hem babasından ayrı bir hane olarak kaydedilmiş,¹⁰¹ hem de babası ile aynı mesleği paylaşmasına rağmen demirci olarak ayrıca belirtilmiştir.

1846 yılında icmâl cizye defterinde Lâpseki kazası için kişi sayısı belirtilmeden toplam 1.775 kuruş cizye vergisi tahsil edildiği görülmektedir.¹⁰² 1853 yılında, an-cemaatin sistemine geçildiği dönemde diğer kazalarda olduğu gibi Lâpseki kazası Kıptiyan cizyesinde de düşüş yaşanmıştır. Bu yıl icmâl cizye defterinde kişi sayısı belirtilmeden Lâpseki kazasından toplam 1.200 kuruş Kıptiyan cizyesi tahsil edilmiştir.¹⁰³ Bu yekûn, aynı yıl için elimizde olan mufassal cizye defterindeki toplam miktar ile örtüşmektedir.

1853 yılı ve takip eden 1854 yılına ait Lâpseki kazası Kıptiyan reayası mufassal cizye defterleri hem cizyedeki vergi toplama usulünün aksaklıklarına dair hem de kazadaki Kıptilerin değişen durumlarına dair bizlere detaylı bilgiler vermektedir. 1851 yılı sonrasındaki cizye defterlerinin, vergide ikinci kez uygulanan *an-cemaatin* tahsil usullerine göre düzenlendiğini daha önce belirtmiştik. Bu usulde cemaatin liderleri vergiyi toplar ve memurların onayına sunarlardı. Cemaat temsilcilerinin vergi vermeyen nüfusa dair defterlerde gerekçesini göstermek üzere şerh düşmeleri icap ederdi. Bu şerhlere aslında kazanın nüfusuna kayıtlı olup başka bir yere yerleşen Gayrimüslim veya Kıptilere dair notlar da dâhildir. Kıptilerin 'hareketliliği' ilk başta onların yaşam biçiminden kaynaklandığı gibi düşünülse de – ki bu düşünce kısmen doğrudur- aslında aynı dönemde Gayrimüslim milletlerin de vergi vermemek için "*aher kazaya yerleşti*" gerekçesine sıklıkla başvurdukları cizye defterlerinden bilinmektedir. Bu şekilde defterlerdeki şerh sayılarında an-cemaatin vergi usulü döneminde ciddi bir artış göze çarpmaktadır.

1853 yılı mufassal cizye defterinde Lâpseki kaza merkezinde yaşayan Kıptilerden bir kişinin Kale-i Sultaniye kazasına, iki kişinin Biga kazasının Karaağaç köyüne, bir kişinin de Gelibolu kazasına yerleştiği belirtilmektedir.¹⁰⁴ Diğer taraftan 1845 yılı defterinde var olan Şeritli köyündeki Kıpti reayanın artık yer almaması, bunun yanında Bergos kasabasında bulunan Kıptilerin de 6 kişi azalması Lâpseki

¹⁰¹ Kesin olarak bilinmemekle birlikte muhtemelen ayrı bir hanede evli olarak yaşamaktadır.

¹⁰² BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

¹⁰³ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

¹⁰⁴ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1357, 1269/1853, s. 8.

genelinde bir nüfus düşüşü olduğu izlenimi vermektedir. 1854 senesinde başka kazaya “yerleşen” Kıpti reayanın artışı devam etmiştir. 1854 yılında Lâpseki kaza merkezinde bulunan Kıptilerden 1853 senesinden farklı olarak iki kişi daha Kale-i Sultaniye kazasına yerleşmiştir. Devlet memurları ise artık duruma müdahale etme gereği hissetmiştir. Gelirin azalmasını engellemek için vergi ile mükellef reaya yaşı en alt seviyeye kadar indirilmiştir. Vergi ile mükellef yaş, Lâpseki kaza merkezinde 1854 yılında beş yaşına kadar gerilemiştir. Bu yıl, beş yaşındaki *Halil bin Mustafa* ve *İsmail bin İsmail*’den, 6 yaşındaki *Mustafa bin Ömer*’den, 8 yaşındaki *Ömer bin Halil*’den ve 9 yaşındaki *Mustafa bin Hasan*’dan 25’er kuruş cizye vergisi alınmıştır.¹⁰⁵ Ancak bu çocukların az sayıda olması bunun genel bir uygulama olmadığını göstermektedir.

Lâpseki kaza merkezi dışında aynı yıl Çardak kasabasında bulunan 3 kişiden birinin Biga kazasına, Küreci köyünde bulunan bir kişinin de Kemer kasabasına yerleştiği belirtilmektedir. Devletin müdahalesi Lâpseki’nin taşrasında daha net görülmektedir. Kemerler (Kumarlar) köyünde 1853 senesinde cizye defterinde tanınan müsamahaya 1854 yılında artık rastlanmamaktadır. 1853 yılında toplam olduğu için cizye vergisinden muaf olduğu şerhi düşülen *Mehmed* için¹⁰⁶ takip eden yılda böyle bir ibareye rastlanmamaktadır. Kemerler köyünde 1853 yılında aynı aileden 75 kuruş cizye tahsil edilirken, 1854 yılında tahsildarların müdahalesi ile bu sefer 100 kuruş vergi tahsil edilmiştir. Burada vergideki düşüşü engellemek için an-cemaatin sistemine tahsildarların müdahale ettiği net bir şekilde görülmektedir.¹⁰⁷

1854 yılında Bergos kasabasında ise 9 kişi başka kazaya gittiği gerekçesi ile iki kişi de *’alil* (hastalıklı, hasta) olduğu gerekçesi ile cizye vergisi vermemiştir. Bunun yanında Bergos’ta vergi ile mükellef Kıpti reayanın yaşı devlet memurları tarafından artık dörde kadar indirilmiştir. Dört yaşındaki *Ali bin Mehmed*’den 50 kuruş cizye vergisi alınmıştır.¹⁰⁸ Bu yaş, Gayrimüslimler de dâhil olmak üzere Tanzimat döneminde Biga Sancağı’nda cizye ile mükellef reaya arasında karşılaşılan en küçük yaş olması açısından oldukça dikkat çekicidir. Her ne kadar devletin dengeyi sağlama isteği olsa da Kıpti reayanın cizye vergisi aynı Lâpseki’de yaşayan Gayrimüslimler gibi düşmeye devam etmiştir. 1853 yılında 1.200 kuruş olarak toplanan cizye vergisi miktarı, 1854 yılında müdahalelere rağmen 1.175 kuruşa gerilemiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1389, 1270/1854, s. 2.

¹⁰⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1357, 1269/1853, s. 8.

¹⁰⁷ Karşılaştırma için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 1357, 1269/1853, s. 8; BOA, ML.VRD.CMH.d., 1389, 1270/1854, s. 3.

¹⁰⁸ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1389, 1270/1854, s. 3.

¹⁰⁹ *Gös. Yer.*

3.6. Ayvacık Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Tanzimat döneminde Ayvacık kaza merkezinde ve köylerde dağınık halde Kıpti reaya yaşamaktaydı. Biga Sancağı'ndaki diğer kazalardan farklı olarak Ayvacık Kıptilerinden önceden belirlenen maktû bir miktar cizye alınmakta ve bu miktar Kıptiler arasında taksim edilmekteydi. Bu usul, Osmanlı makamları ile Kıpti reaya arasında taşrada Tanzimat döneminde dahi rastlanabilen bir durumdur. Nitekim 1843 ve 1844 yıllarına ait Biga Sancağı icmâl cizye defterlerinde Ayvacık kazasına ait 2.194 kuruşluk sabit cizye miktarı bu görüşü desteklemektedir. 1843 yılında 67 kişiden bu miktar tahsil edilirken, 1844 yılı için herhangi bir Kıpti nüfus sayısı ise belirtilmemektedir.¹¹⁰

1845 yılında da aynı şekilde Ayvacık kaza merkezi ve köylerinde yaşayan 56 Kıpti'den yine 2.194 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir. Bu sefer verginin dağılımı konusunda da bilgi sahibi olabiliyoruz. 1845 yılı icmâl cizye defterine göre Ayvacık kazasında bulunan 21 Kıpti'den kişi başı 52,5 kuruş, 4 Kıpti'den kişi başı 52 kuruş ve 31 Kıpti'den kişi başı 28,5 kuruş cizye alınmıştır.¹¹¹ Aynı yıla ait mufassal cizye defterinde Ayvacık Kıptilerinin kaza içerisindeki dağılımları ve mesleklerine dair kısmî bir bilgi sahibi olsak da eşkâlleri veya yaşlarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1845 yılında Ayvacık Kıptilerinin kaza içerisinde dağılımı şu şekildedir: Ayvacık kaza merkezi 11 kişi, Kösedere köyü 4 kişi, Tamış köyü 3 kişi, Narlı köyü 3 kişi, Ahmedçe köyü 3 kişi, Külahlı köyü 3 kişi, Çeşme-i Kebir köyü 2 kişi, Tavak köyü 2 kişi, Kayalar köyü 2 kişi, Paşa köyü 2 kişi, Çeşme-i Sagir köyü 1 kişi, Nusratlı köyü 1 kişi, Papascık köyü 1 kişi, Adatepe köyü 1 kişi, Kozlu köyü 1 kişi, Bergos köyü 1 kişi, Bademli köyü 1 kişi, Araplar köyü 1 kişi, Babadere köyü 1 kişi, Merkepli köyü 1 kişi, Akça köyü 1 kişi, Babaeski köyü 1 kişi, Babadere köyü 1 kişi, Bektaşlı köyü 1 kişi.¹¹² Defterde ayrıca bir kişi *diyar-ı aherli* olarak kaydedilirken, 6 kişinin de bağlı olduğu yer belirtilmemiştir.¹¹³ Ayvacık Kıptilerinin meslek dağılımında ise usta lakabı çoğunluğu teşkil etmektedir. Reayadan 24 kişi muhtemelen çoğu demircilik mesleği ile uğraştığı için usta lakabı ile kaydedilmiştir. Bunun yanında

¹¹⁰ 1843 yılı icmâl cizye defteri için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843. 1844 yılı icmâl cizye defteri için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844). Ayrıca 1844 yılında Ayvacık kazasına zeytincilik için gelen yabancı Gayrimüslimlere özel hazırlanan cizye defterinin sonunda herhangi bir liste verilmeden Ayvacık Kıptileri'nden toplanan 2194 kuruşluk cizye miktarı da gösterilmektedir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 325, 1260/1844, s. 13.

¹¹¹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845. Mufassal cizye defterinde de 2194 kuruş cizye miktarı görülmektedir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 518, 1261/1845, s. 19.

¹¹² BOA, ML.VRD.CMH.d., 518, 1261/1845, s. 17-18.

¹¹³ Gös. Yer.

Kıptiler arasında *Ayvacıklı Mehmed* çeribaşı, 2 kişi mehter, 1 kişi tarakçı, 2 kişi hizmetkâr ve 1 kişi de davulcu olarak kaydedilmiştir.¹¹⁴

1846 yılında da aynı şekilde Ayvacık kazasında yaşayan 59 Kıpti'den toplam 2.194 kuruş cizye tahsil edilmiştir.¹¹⁵ Vergide an-cemaatin sistemine geçildiği dönemde, 1853 ve 1854 senelerinde de Ayvacık Kıptileri için aynı miktar olan 2.194 kuruş cizye tahsil edilmiştir.¹¹⁶ Genel cizye miktarı aynı olsa da verginin mükellef bazındaki dağılımında ise değişiklik göze çarpmaktadır. 1854 yılında Ayvacık'ta cizye vergisi ödeyen nüfus 60'a yükselmiştir. 1845 yılında kişi başı 52 ve 52,5 kuruş olan cizye miktarları 1854 yılında kişi başı 45 kuruşa inerken; 1845 yılında 28,5 kuruş olan kişi başı cizye miktarları ise 1854 yılında 32 kuruşa yükselmiştir. 1854 yılında Ayvacık Kıptilerinden 20 kişi 45'er kuruş, 39 kişi 32'şer kuruş bir kişi de 30 kuruş olmak üzere toplam 2.178 kuruş cizye vergisi ödemiştir. Küsur miktarlar ise Kıpti nüfus arasında paylaştırılmıştır.¹¹⁷ Tüm bu rakamlar Tanzimat döneminde Ayvacık Kıptileri ile devlet memurları arasında verginin tahsili konusunda kurulu bir düzen olduğu ve bu düzenin sıkı bir şekilde korunduğunu göstermektedir.

3.7. Kumkale Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Tanzimat döneminde Biga Sancağının Kumkale kazasında az oranda Kıpti nüfus bulunuyordu. 1843 yılında kazada kayıt altına alınan 8 Kıpti'den toplam 320 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir.¹¹⁸ 1844 yılında ise Kumkale kazasındaki Kıpti nüfus bu sefer yerli ve yabancı olarak iki gruba ayrılmıştır. Kazada yaşayan 4 yerli Kıpti, kişi başı 40 kuruştan 160 kuruş cizye vergisi ödemiştir. Buna karşın 3 yabancı Kıpti'nin 2'sinden 40'ar kuruş, 1'inden 20 kuruş olmak üzere toplam 100 kuruş cizye tahsil edilmiştir. Bu durumda 1844 yılı icmâl cizye defteri kayıtlarına göre Kumkale'de bulunan 7 Kıpti'den toplam 260 kuruş cizye vergisi alınmıştır.¹¹⁹

1845 yılına ait icmâl cizye defterindeki cizye miktarı ile kazada Kıptilerin listelendiği mufassal cizye defterindeki cizye miktarı örtüşmektedir. 1845 yılında 11 Kıpti'den kişi başı 40'ar kuruş, "oğul" olarak kaydedilen 3 genç Kıpti'den de 20'şer

¹¹⁴ Gös. Yer.

¹¹⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

¹¹⁶ 1853 yılı icmâl cizye defterinde kişi sayısı belirtilmemektedir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853. Mufassal cizye defteri için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 1385, 1270/1854, s. 3.

¹¹⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1385, 1270/1854, s. 2-3.

¹¹⁸ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

¹¹⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844).

kuruş olmak üzere toplam 500 kuruş cizye vergisi alınmıştır.¹²⁰ 1845 yılı mufassal cizye defterinde kaydedilen Kumkaleli Kıptilerin yaş, eşkâl ve meslekî bilgileri Tablo 5'te verilmiştir:

Tablo 5: 1845 Yılında Kumkale Kazasında Cizye Vergisi Ödeyen Kıpti Nüfus

Yaş	Cizye	Eşkâl	Meslek	İsim	Babası	Yakınlığı
51	40	Orta boylu kır sakallı	Demirci	İlyas	Hüseyin	-
29	40	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Salih	Hüseyin	-
21	40	Orta boylu ter bıyıklı	Rençber	?	Ahmed	-
26	40	Uzun boylu kara bıyıklı	Demirci	Ahmed	Hüseyin	-
25	40	Orta boylu kumral sakallı	Demirci	Hasan	Hasan	-
19	40	Orta boylu ter bıyıklı	Demirci	Hüseyin	Hasan	Kardeşi
51	40	Orta boylu kır sakallı	Demirci	Mustafa	Hüseyin	-
13	20	Şabb-ı emred	-	Hüseyin	Mustafa	Oğlu
45	40	Orta boylu kumral sakallı	Sepetçi	Ahmed	Mustafa	-
14	20	Şabb-ı emred	-	Hüseyin	Ahmed	Oğlu
38	40	Uzun boylu kumral bıyıklı	Sepetçi	Ali	?	-
40	40	Uzun boylu kara sakallı	Demirci	İbrahim	Mustafa	-
35	40	Orta boylu kara sakallı	Sepetçi	Süleyman	Mustafa	-
14	20	Şabb-ı emred	-	Mustafa	Süleyman	Oğlu

Kumkale Kıptileri arasında cizye ile mükellef en düşük yaş 13 iken en yüksek yaş ise 51 olarak kaydedilmiştir. Meslek dağılımında ise diğer kazalarda olduğu gibi demircilik mesleğinin Kumkale Kıptileri arasında da yaygın olduğu görülmektedir. Kazada 7 Kıpti demircilik mesleği ile uğraşırken, üç Kıpti sepetçi, bir Kıpti de rençberlik meslekleri ile uğraşmaktadır.

¹²⁰ İcmâl cizye defterindeki miktar için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845. Mufassal cizye defterindeki miktar için bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 516, 1261/1845, s. 14.

1846 yılı icmâl cizye defterinde ise Kıpti nüfusun bu sefer 9 kişiye düştüğü, cizye miktarının da 270 kuruşa gerilediği görülmektedir.¹²¹ Vergide an-cemaatin sistemine geçilmesi ile birlikte Kumkale kazasındaki Kıpti nüfusta da ciddi bir gerileme yaşanmıştır. 1852 yılında Kumkale kazası mufassal cizye defterinde kaydedilen sadece 3 Kıpti'den (*İlyas bin Hüseyin, İsmail bin Mehmed ve Mustafa bin Hüseyin*) 30'ar kuruş üzerinden toplam 90 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir.¹²² 1853 yılına ait icmâl defterinde¹²³ ve aynı yıla ait bir diğer mufassal cizye defterinde 3 Kıpti'den yine toplam 90 kuruşluk cizye tahsil oranı aynen devam etmektedir. 1852 yılındaki üç Kıpti'nin ismi aynı olmakla birlikte 1853 yılı mufassal cizye defterinde bu sefer her biri sadece "usta" lakabı ile kaydedilmişlerdir.¹²⁴

3.8. Çan Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Tanzimat döneminde Çan kazası merkezinde Kıpti nüfus bulunmamaktaydı. Buna karşın kazanın köylerine dağılmış şekilde Kıpti nüfus yaşamaktaydı. 1843 yılı icmâl cizye defterinde Çan kazası için kayıtlı 26 Kıpti'den toplam 1.160 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir.¹²⁵ 1844 yılında ise bu sefer 19 Kıpti'den toplam 900 kuruş cizye alınmıştır.¹²⁶ Bu 19 kişi *esnâf-ı sâlise* olarak iki grupta cizyesini ödemişlerdir. Kıptiler arasında 17 kişiden 50'şer kuruş, 2 kişiden ise 25'er kuruş üzerinden vergi alınmıştır.¹²⁷ 1845 yılında Çan kazası köylerinde sakin olan vergi ile mükellef Kıpti nüfustaki düşüş devam etmektedir. Bu yıl, 17 Kıpti'den vergi tahsil edilmiştir. Bunların 16'sı 50'şer kuruş, 1'i ise 25 kuruş cizye vergisi vermiştir. 1845 yılında Çan kazasındaki Kıptilerden toplam 825 kuruş cizye vergisi alınmıştır.¹²⁸ 1846 yılında artık Çan kazası Kıptilerinde artış görülmektedir. Her ne kadar elimizde bu yıla ait mufassal bir defter bulunmasa da kuvvetle muhtemel yapılan sayım neticesinde kaza genelindeki Kıpti nüfus tam olarak tespit edilebilmiştir. Bu yıl için düzenlenen icmâl cizye defterinde Çan kazasında kayıtlı 24 Kıpti'den 1.035 kuruş cizye vergisi tahsil edilmiştir.¹²⁹

¹²¹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

¹²² BOA, ML.VRD.CMH.d., 1350, 1268/1852, s. 13.

¹²³ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

¹²⁴ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1513, 1269/1853, s. 10.

¹²⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

¹²⁶ 900 kuruşluk cizye miktarı kazanın Gayrimüslim reayaya ait mufassal cizye defterinde de kaydedilmiştir. Fakat defterde Kıpti nüfus listelenmemiştir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 426, 1260/1844, s. 5.

¹²⁷ BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844).

¹²⁸ BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845.

¹²⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

1853 yılında Biga Sancağının diğer kazalarında olduğu gibi Çan kazası Kıptiyan cizyesi oranında da düşüş görülmektedir. Bu yıl için düzenlenen icmâl cizye defterinde Çan kazasında bulunan Kıptilerden toplam 495 kuruş cizye vergisi alınmıştır.¹³⁰ 1853 yılına ait karşımıza çıkan ilk mufassal cizye defterinde ise bu miktarın dağılımını öğrenebiliyoruz. Çan kazasında 14 Kıpti, 30'ar kuruş yani evsât cizye üzerinden vergisini öderken, 5 Kıpti de 15'er kuruş yani ednâ cizye üzerinden vergisini ödemişlerdir.¹³¹

1854 yılında Çan Kıptileri bu sefer tekrar yerli ve yabancı olarak iki ana gruba ayrılmışlardır. Çan kazası yerli Kıpti nüfustan 525, yabancı Kıpti nüfustan 105 kuruş olmak üzere toplam 630 kuruş cizye tahsil edilmiştir.¹³² 1854 yılı mufassal cizye defterinde kayıt altına alınan Çan kazası Kıptilerinin eşkâlleri ve cizye miktarları Tablo 6'da gösterilmiştir:

Tablo 6: 1854 Yılında Çan Kazasında Cizye Vergisi Ödeyen Kıpti Nüfus

Cizye	Eşkâl	Köy İsmi	Meslek	İsim	Babası	Yakınlığı
30	Orta boylu kumral sakallı	Pazar	Demirci	Mustafa	Ahmed	-
30	Orta boylu kumral sakallı	Tepe-i Sagir	Demirci	Mehmed	Abdullah	-
30	-	“	-	Ali	Mehmed	Oğlu
30	Şabb-ı emred	“	-	İlyas	Mehmed	Diğer oğlu
30	Orta boylu kumral sakallı	Baba	Demirci	Mustafa	Osman	-
30	Orta boylu kumral sakallı	Bahadırlı	-	Mustafa	Derviş	-
30	-	Kulfa	Demirci	Abdulfettah	-	-
15	-	“	Demirci	Ali	-	Oğlu
30	Orta boylu ter bıyıklı	Hurma	Demirci	Ahmed	İbrahim	-
30	Orta boylu kumral sakallı	Paşa	Demirci	Mustafa	-	-

¹³⁰ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

¹³¹ BOA, C.DH., 290/14466, Tarih: 29 B 1269/8 Mayıs 1853, s. 2.

¹³² BOA, ML.VRD.CMH.d., 1387, 1270/1854, s. 4.

30	Uzun boylu ter bıyıklı	Tepeköy	Demirci	Ali	İbrahim	Oğlu
30	Şabb-ı emred	“	-	Sinan	İbrahim	Diğer oğlu
15	-	“	-	Mehmed	İbrahim	Diğer oğlu
30	Orta boylu kara sakallı	Karakoca	Demirci	Ali	Mehmed	-
30	Orta boylu kumral sakallı	Helvacı	Demirci	Hasan	Hasan	-
15	Şabb-ı emred	-	-	Mehmed	Hasan	Oğlu
30	-	Kalburcu	Demirci	Salih	Halil	-
30	-	Çeşme-i Kebir(?)	-	Mustafa	Abdullah	-
30	Orta boylu	“	-	Mehmed Ali	-	Oğlu
Yabancı Kıpti						
30	Orta boylu kumral bıyıklı	Kıpti taifesi	-	Selim	Hasan	-
30	Orta boylu	Kıpti taifesi	-	Mustafa	Ömer	-
30	Orta boylu kır sakallı	Kıpti taifesi	Sepetçi	Hasan	Ali	-
15	Orta boylu taze sakallı	-	-	İlyas	Ali	Kardeşi

1854 yılı mufassal cizye defterinde görüldüğü üzere Kıpti nüfus kazanın köylerinde dağınık hâlde yaşamaktadır. Meslek dağılımı açısından yine demircilik mesleği başta görülürken yabancı olarak kaydedilen bir Kıpti de sepetçilik mesleği ile uğraşmaktadır.

3.9. Dimetoka nam-ı diğer Güğercinlik Kazasında Kıptiyan Cizyesi

Günümüzde Biga ilçesine bağlı Gümüşçay Beldesi olarak karşımıza çıkan Dimetoka veya belgelerde her daim “*nam-ı diğer Güğercinlik*” olarak kaydedilen kaza merkezinde Tanzimat döneminde cizye vergisi ile mükellef az oranda Kıpti nüfus bulunuyordu. 1843 yılında Dimetoka'da, Kıpti reayanın cizye defteri Gayrimüslim reaya ile aynı dönemde hazırlanmamıştır. Nitekim icmâl cizye

defterine düşülen şerhte Kıpti reayanın cizye defterinin daha sonra gönderileceği belirtilmektedir.¹³³

1844 yılı icmâl cizye defterinde ilk defa rastladığımız Dimetoka kazası Kıptileri bu yıl, 14 kişi 30'ar kuruş üzerinden, 1 kişi de 50 kuruş üzerinden vergi ödemiştir. Toplamda 15 kişi 470 kuruş cizye vergisi vermiştir.¹³⁴ 1845 yılında hazırlanan icmâl cizye defterinde ise Dimetoka Kıptileri yerli ve yabancı olarak ikiye ayrılmıştır. Yerli olarak kaydedilen 11 Kıpti'nin 10'undan 50 kuruş üzerinden, 1'inden ise 40 kuruş üzerinden vergi tahsil edilmiştir. Yabancı olarak kaydedilen bir kişiden de 50 kuruş cizye alınmıştır. 1845 yılında Dimetoka kazasında toplam 12 Kıpti'den 590 kuruş cizye vergisi toplanmıştır.¹³⁵ Geçen yıla nazaran kişi sayısında azalma olmasına rağmen cizye miktarında yükselme görülmektedir. Bu sayılar, aynı yıl sadece Dimetoka Kıptileri için hazırlanan mufassal cizye defterindeki sayılar ile örtüşmektedir. Mufassal cizye defterinde Kıptilerin yaş ve eşkâl bilgisine dair detaylı veriler bulunmamaktadır.¹³⁶

Yabancı Kıpti reaya içerisinde gösterilen *Kale-i Sultaniyeli Sepetçi Kıpti Ali*'den 40 kuruş cizye tahsil edilmiştir.¹³⁷ Yerli Kıpti reaya arasında meslek dağılımı hakkında kısıtlı bilgiler bulunmaktadır. Dimetoka Kıptileri arasında sadece 2 kişinin demircilik mesleği ile uğraştığı tahmin edilmektedir. Bu kişiler için sadece “demirci oğlu” lakabı kaydedilmiştir. Bunun yanında Kıptiler arasında bir kişi mehter olarak yer almaktadır. Meslek dışında Kıptiler arasında 3 kişi Konca oğlu, 2 kişi Koroğlu, bir kişi Sarıca oğlu, bir kişi de Topal lakabını kullanmaktadır. Diğer taraftan yerli reaya arasında yer alan Halil'in, Filibeli lakabını kullanması dikkat çekicidir.¹³⁸

1846 yılından itibaren Dimetoka Kıptilerine dair elimizde sadece icmâl cizye kayıtları bulunmaktadır. Bu yıl kişi sayısı belirtilmeden Dimetoka'da yaşayan Kıptilerden 600 kuruş cizye alınmıştır.¹³⁹

Vergide an-cemaatin vergi toplama usulünün belirlendiği 1853 yılında ise Dimetoka Kıptileri için cizye miktarı 365 kuruşa gerilemiştir.¹⁴⁰ Dimetoka

¹³³ BOA, ML.VRD.CMH.d., 277, 1259/1843.

¹³⁴ BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 1258/1842 (1260/1844). Bu sayı Dimetoka köylerinde yaşayan Gayrimüslimler için hazırlanan mufassal cizye defterinde de görülmektedir. Fakat bu yıl Dimetoka Kıptilerine dair sadece genel yekûn bilgisi verilmiş olup, reayanın detaylı bilgileri listelenmemiştir. Bkz. BOA, ML.VRD.CMH.d., 397, 1260/1844, s. 4.

¹³⁵ BOA, ML.VRD.CMH.d., 493, 1261/1845.

¹³⁶ BOA, ML.VRD.CMH.d., 520, 1261/1845, s. 2.

¹³⁷ *Gös. Yer.*

¹³⁸ *Gös. Yer.*

¹³⁹ BOA, ML.VRD.CMH.d., 515, 1261/1845 (1262/1846).

¹⁴⁰ BOA, ML.VRD.CMH.d., 1363, 25 Za 1269/29 Eylül 1853.

Kıptilerine dair önemli ayrıntılardan biri de cizyenin kaldırılmasından sonraki sürece aittir. Cizye vergisinin yerine 1855 yılında iane-i askeriye vergisi getirilmişti. Hemen bir sonraki yıl Dimetoka kazası Gayrimüslimleri ve Kıptilerine dair mufassal vergi defterinin hazırlandığı görülmektedir.¹⁴¹ Yine Gayrimüslimler ile aynı defterde kaydedilen Dimetoka Kıptileri için “*kaza-yı merkumda bulunan İslam Kıptiyan’ın sene-i merkumeye mahsuben mal-ı maktûaları*” şeklinde yazılan ön kayıt, Kıptiler açısından farklı bir uygulamanın olmadığını göstermektedir. Aynı Gayrimüslimler gibi sadece cizye vergisinin isminin değiştirilmesi ile yola devam edildiği görülmektedir. Kıpti reaya içerisinde 1856 senesinde 14 kişiden mal-ı maktû vergisi alınmıştır. Bu 14 kişi içerisinde 2 kişi 25’er, 5 kişi 30’ar, 3 kişi 35’er ve 4 kişi 40’ar kuruş üzerinden toplam 465 kuruş maktû vergi ödemiştir.¹⁴² 1853 yılında Dimetoka Kıptilerinden alınan cizye miktarı *mal-ı maktû* vergisi ile sadece bir miktar arttırılmıştır.

SONUÇ

Tanzimat döneminde Biga Sancağı kazalarında yaşayan Müslüman isimli Kıptilerin cizye ile vergilendirilmesi meselesi Osmanlı makamları tarafından belirli bir düzen, kural ve usul çerçevesinde yapılmıştır. Kazalar arasında verginin toplanmasına yönelik uygulanan farklı metotlar, aslında vergi memurlarının çeribaşılar vasıtasıyla Kıptiler ile anlaşmalı bir şekilde süreci yönettiklerini göstermektedir. Ezine ve Biga gibi kazalarda Kıptilerin kimi zaman *esnâf-ı selâse* olarak üç farklı grupta vergilerini ödemesi, Çan, Lâpseki ve Dimetoka gibi kazalarda *esnâf-ı sâlise* olarak iki farklı grupta vergilerini ödemesi, bunların yanında Ayvacık kazası gibi tek bir miktar üzerinden *maktû* olarak vergilerini ödemeleri bu sürecin vergi memurları ile vergi mükellefi Kıptiler arasında ortak yürütüldüğüne işaret etmektedir.

Kıptilerin cizye vergisine dair uygulanan prosedür ve kurallar genel hatlarıyla Gayrimüslimler için tespit edilen kurallar ile benzerlik göstermektedir. Cizye vermekle mükellef yaş Kıptilerde de buluş çağı ile başlamakta, eli ayağı iş tutup çalışan yaş kategorisine kadar devam etmektedir. Bu açıdan Kıptilerin cizye vergisinde “çalışabilme” durumunun önemli bir etken olduğu görülmektedir. Buna karşın Tanzimat döneminde hiçbir Kıpti kadından cizye vergisi alınmaması önemli bir ayrıntı olarak durmaktadır. Lâpseki kazası örneğinde olduğu gibi dört, beş yaşlarındaki bazı Kıpti çocukların vergilendirilmesi meselesi ise istisnai bir durum teşkil etmektedir. Bu durum, cizye vergisinde 1851 yılından itibaren uygulanan *an-*

¹⁴¹ Defter için bkz.: BOA, ML.VRD.d., 2798, 1272/1856, s. 2.

¹⁴² BOA, ML.VRD.d., 2798, 1272/1856, s. 2.

cemaatin vergi toplama usulünden kaynaklı bir “sorun” olarak görülmelidir. Nitekim aynı dönemde Biga Sancağı Gayrimüslimlerinin cizye vergisinde de ciddi bir düşüş yaşanmış ve hazinenin zarara uğramaması için devlet memurlarının müdahalesi neticesinde vergi tahakkuk ettirilecek kişi sayısı arttırılmaya çalışılmıştır.

Tanzimat dönemi cizye defterleri, temettu defterleri kadar ayrıntılı iktisadî veriler sunmamaktadırlar. Fakat genel oranlar üzerinden belirtebiliriz ki Biga Sancağı kazalarındaki Kıptiler arasında kısmî bir sosyal ve ekonomik farklılıklar oluşmuştur. Tarım ve hayvancılık alanlarında öne çıkan kazalardaki Kıptilerin vergi düzeyi daha dar seyrederken, Kale-i Sultaniye gibi ticaret kentindeki Kıptilerin diğer kazalardaki Kıptilere nazaran daha yüksek bir vergilendirmeye tabi tutuldukları anlaşılmaktadır. Meslekî dağılımda ise Kıptilerin geleneksel mesleklerinin Biga Sancağı kazalarında da kendisini hissettirdiği görülmektedir. Biga Sancağı kazalarının hemen hemen hepsinde Kıptilerin, tarım ve hayvancılık için önemli bir iş kolu konumunda olan demircilik sektöründe usta olarak bir “otorite” kurdukları aşikârdır.

Son tahlilde, Tanzimat döneminde Biga Sancağı’nda yaşayan Kıptilerin cizye vergisi kayıtları, bugün Çanakkale ilinin Anadolu yakasında yaşayan Romanların sosyal ve iktisadî geçmişlerine dair önemli bir veri havuzu oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi:
BOA, A.AMD., 28/81.
BOA, C.DH., 290/14466.
BOA, C..ML., 50/2304.
BOA, D.CMH.d., 27171.
BOA, KK.d., 3904, 1269/18.
BOA, ML.VRD.d., 2798.
BOA, ML.VRD.CMH.d., 87, 277, 305, 325, 376, 397, 424, 426, 493, 515, 516, 518, 520, 523, 535, 559, 563, 760, 1306, 1350, 1357, 1363, 1385, 1387, 1389, 1513.

Araştırma ve Kaynak Eserler:

- ALTINÖZ, İsmail, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
BARKAN, Ömer Lütfi, *XV ve XVI’inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Birinci Cilt: Kanunlar*, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1943.

- BECKER, C. H, “Cizye”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 3, Ankara 1964, s. 199-201.
- DEVELLİOĞLU. Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yayınları, Ankara 2003.
- DİNGEÇ, Emine, “Kocaeli Sancağı’nda Çingeneler ve Cizye Meselesi”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildirileri*, 2-4 Mayıs 2014, Kocaeli 2015, s. 547-554.
- EBÛ UBEYD, *Kitab-ül Emval*, Çev. Cemaleddin Saylık, Düşünce Yayınları, İstanbul 1981.
- FAYDA, Mustafa, *Hz. Ömer Döneminde Gayrimüslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, “Çingeneler”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, Ankara 1964, s. 420-426.
- GÜLSOY, Ufuk, “Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askerî (1855-1909)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 37 İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, İstanbul 2002, s. 93-118.
- GÜLSOY, Ufuk, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı’nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- GÜRAN, Tefik, “19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Haz. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 75-94.
- İBN RÜŞD, *Bidâyetü’l- Müctehid (Mezheplerarası Mukayeseli İslâm Hukuku)*, Çev. Ahmed Mevlânî, Beyan Yayınları, İstanbul 1991.
- İMÂM EBU YUSUF, *Kitabü’l- Harâc*, Çev. Müderris-zade Muhammed Atâ’ullah Efendi, Sadeleştiren İsmail Karakaya, Akçay Yayınları, İstanbul 1982.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 31-65.
- KARAMANOĞLU, Muhsin, “Bolu, Kütahya, Karesi, Biga, Hüdavendigar ve Kocaeli Sancaklarında Çingenelerden Alınan Cizye İle İlgili Bir Belge”, *Çele Dergisi*, S. 29, Bolu 1965, s. 25-35.
- KAYA, Remzi, “Ehl-i Kitap”, *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 516-519.
- KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1985.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınları, İstanbul 1977.
- MARUSHIAKOVA, Elena; POPOV, Vesselin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingeneler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Homer Kitabevi, İstanbul 2006
- MAVERDÎ, *El- Ahkâmu’s- Sultâniyye*, Çev. Ali Şafak, Bedir Yayınları, İstanbul 1976.

- NEDKOFF, Boris Christoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye”, *Belleten*, Çev. Şinasi Altundağ, Cilt VIII, Sayı 32, Ankara 1944, s. 599-652.
- ÖZTÜRK, Yücel, “XIX. Asrın Ortalarında Sultaniye Kazası”, *Çanakkale Tarihi*, Cilt 2, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 899-1052.
- ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.
- ÜÇÖK, Bahriye, *İslâm Tarihi Emevîler – Abbasîler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.
- YILDIZ, Mehmet, “1856 Islahat Fermanına Giden Yolda Meşruyet Arayışları: Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslâmî Temelleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 7, İstanbul 2002, s. 75-114.
- YILGÜR, Egemen, “Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve “Çingeneler”: Vergi, Askerlik ve Adlandırma Meseleleri”, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, 2018, s. 267-3202.
- Osmanlı Vergi Mevzuatı*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoneix Yayınları, İstanbul 2006.
- Tezler:**
- KULU, Mustafa, *A Brief History of the Dardanelles Jews During Early Tanzimat Years (1839-1845)*, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.
- LOKLAR, Behçet, *Tanzimat Dönemi’nde Biga Sancağı’nda Cizye Rejimi*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2012.
- SÖNMEZ, Ali, *Hicrî 1251-1255 (M. 1835-1839) Tarihli Çanakkale Şer’iyye Sicilinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 1998.
- ŞİMŞEK, Bedreddin, *Temettuat Defterlerine Göre Biga Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1840-1845)*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2013.

ETİK: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.